

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

На правах рукопису

Кафедра теорії і методики дошкільної освіти

**МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Виконала:

Терещенко Альбіна Юріївна

62-1МДО група

факультет дошкільної освіти

Науковий керівник:

Куліш Інна Дмитрівна

канд.пед.наук, доцент

АНОТАЦІЯ. Толерантність є однією з провідних гуманістичних цінностей сучасного суспільства, а її формування необхідно розпочати вже в дошкільному віці. Соціальні зміни, глобалізаційні процеси та підвищення культурного різноманіття висувають перед дошкільною освітою завдання виховання у дітей поваги до інших, уміння співпрацювати, приймати відмінності та будувати конструктивні взаємини. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дошкільний вік є сенситивним періодом для формування морально-етичних якостей, а одним із найбільш елективних засобів виховання толерантності є дитяча література. Її емоційно-образний зміст дає змогу дитині засвоювати моральні норми, співпереживати героям, розуміти мотиви вчинків і переносити позитивні моделі взаємодії у власну щоденну поведінку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та розробити систему роботи з виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури.

Об’єкт дослідження – процес виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – система роботи з виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури.

Для реалізації мети дослідження визначено такі завдання:

1. Проаналізувати психолого-педагогічні та методичні джерела з проблеми виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку;
2. Уточнити зміст, завдання та особливості формування толерантності в дошкільників;
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку;
4. Розробити й апробувати систему роботи з виховання толерантності засобом дитячої літератури;

5. Підготувати практичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти щодо ефективного використання дитячої літератури у вихованні толерантних взаємин.

Ключові слова: толерантність, діти старшого дошкільного віку, дитяча література, моральні якості, емпатія, взаємоповага.

ABSTRACT. Tolerance is one of the key humanistic values of modern society, and its formation should begin in early childhood. Social changes, globalization processes and the growing cultural diversity highlight the need to cultivate respect, cooperation, acceptance of differences and constructive communication among preschool children. An analysis of psychological and pedagogical literature indicates that preschool age is a sensitive period for the development of moral and ethical qualities. One of the most effective tools for fostering tolerance is children's literature, as its emotional and figurative content helps children grasp moral norms, empathize with characters, understand motives and transfer positive interaction models into real-life behavior.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and develop a system of work for fostering tolerance in older preschool children through children's literature.

The object of the study is the process of forming tolerance in older preschool children.

The subject of the study is the system of work on fostering tolerance in older preschool children by means of children's literature.

The implementation of the research goal involves the following **tasks**:

1. to analyze psychological, pedagogical and methodological sources on the problem of fostering tolerance in older preschool children;
2. to determine the content, tasks and peculiarities of developing tolerance in preschoolers;
3. to identify criteria, indicators and levels of tolerance formation;

4. to develop and test a system of work aimed at fostering tolerance through children's literature;

5. to prepare practical recommendations for preschool educators on the effective use of children's literature in developing tolerant relationships.

Keywords: tolerance, older preschool children, children's literature, moral qualities, empathy, mutual respect.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	10
1.1. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження.....	10
1.2. Зміст, завдання та особливості виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку.....	16
1.3. Використання дитячої літератури як засобу виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку	22
Висновки до розділу 1	34
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	36
2.1. Методика дослідження рівня вихованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку	36
2.2. Система роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури	45
2.3. Рекомендації вихователям щодо виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури	61
Висновки до розділу 2	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	

Вступ

Актуальність теми. Інтеграційні процеси, які відбуваються в Україні більше двадцяти років вимагають фундаментальних змін у різних сферах життя суспільства. Сучасне життя ставить вищі вимоги до людської спільноти, щодо нових форм співіснування у сьогоденному соціумі, за яких жорстокість, бездушність, чвари, байдужість та ін. у ХХІ столітті повинно змінитися толерантному (терпимість, взаємоповага, чуйність, милосердя, взаємодопомога та ін.) ставленні людей одне до одного.

Законом України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», освітніми програмами розвитку дітей дошкільного віку визначено, що забезпечення виживання, розвитку та захисту прав кожної дитини є обов'язком для держави та суспільства.

Виховання толерантності у старших дошкільників набуло особливої уваги у зв'язку із затвердженням Базового компонента дошкільної освіти, у якому визначений зміст освітнього напрямку «Дитина у соціумі», розроблені показники сформованості соціально-комунікативної компетентності, яка включає в себе толерантність [1].

Однією з найважливіших завдань у вихованні підростаючого покоління є формування вміння будувати взаємини з оточуючими людьми на основі співробітництва та взаєморозуміння, готовності прийняти інших людей такими, якими вони є: їх погляди та життєві позиції, звичаї та звички. Отже, сучасні заклади освіти мають підготувати людину не тільки з певним рівнем знань, а й самостійну особистість, здатну до взаємодії з оточуючими на засадах толерантних взаємовідносин [3].

На кінець старшого дошкільного віку діти мають оволодіти елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, умінням дотримуватись їх під час спілкування, здатністю взаємодіяти з людьми, які їх оточують: узгоджувати свої дії і поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце у соціальному середовищі; позитивно сприймати

себе. З'являються вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях.

На думку Ш. Амонашвілі, І. Беха, А. Богуш, Н. Гавриш, В. Кременя, В. Кузя, А. Маслоу, О. Кононко, І. Рогальської знайомити дітей з гуманістичними поняттями, етичними та естетичними уявленнями потрібно з дошкільного віку.

Пошуку ефективних засобів виховання толерантності присвячені роботи Т. Поніманської, А. Сиротенко. Підготовку майбутніх педагогів до виховання толерантності у дітей дошкільного віку досліджувала В. Ляпунова; виховання основ моральності і толерантності у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку представлено у наукових працях І. Беха, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Гончаренко, Н. Сиротич, Л. Шкрєбтїєнко та ін.

Дитяча література є важливим джерелом виховання толерантності у дітей дошкільного віку. Саме через літературу, через рідне слово дитина духовно поєднується з своїм народом, знайомиться з історією, культурою своєї землі, вчиться розуміти добро, красу, любов. Художнє слово збагачує дитину досвідом, сприяє вихованню естетичних смаків, а в старшому віці – формуванню високих духовних цінностей. Сучасні науковці наголошують на важливості виховання толерантності з дошкільного віку, оскільки це є головною умовою становлення гуманного суспільства та важливим елементом у системі демократичних цінностей [17].

Попри значну кількість наукових праць, питання виховання толерантних взаємин у дітей дошкільного віку засобами дитячої літератури ще не є достатньо вивченим. Це зумовило вибір теми дослідження:

«Виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й розробити систему роботи з виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури.

Об'єкт дослідження – процес виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – система роботи з виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми виховання толерантності у старших дошкільників.

2. Визначити зміст, завдання та особливості виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти.

3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні вихованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку.

4. Розробити систему роботи з виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури.

5. Розробити методичні рекомендації для вихователів.

Методи дослідження:

- теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення психолого-педагогічних і методичних джерел для виявлення сутності, структури, особливостей виховання толерантності;

- емпіричні – спостереження, бесіди, діагностичні методики, педагогічний експеримент для вивчення стану сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку;

- статистичні – для кількісної та якісної обробки отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні системи роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури; уточненні змісту поняття «толерантність дитини дошкільного віку»; визначенні критеріїв і показників її

сформованості; удосконаленні педагогічних умов виховання толерантних взаємин у дошкільників.

Практичне значення одержаних результатів полягає у створенні методичних рекомендацій для вихователів закладів дошкільної освіти щодо використання дитячої літератури у вихованні толерантності, які можуть бути застосовані в практиці роботи ЗДО, курсах підвищення кваліфікації педагогів і в процесі підготовки студентів педагогічних спеціальностей.

База дослідження. Експериментальна частина дослідження проводилася на базі дитячої студії «Розумник» м. Суми 2025 – 2026 н.р.

Апробація експериментального дослідження здійснено на науково-практичних конференціях:

Звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Освіта і наука XXI століття» 27-28 березня 2025 року м. Глухів

VII Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору» 13-14 березня 2025 року, м.Глухів

Надруковано тези *Терещенко Альбіна ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ* Психолого-педагогічний пошук : зб. студентських наукових праць за матеріалами VII Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору» 13-14 березня 2025 року. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2025. С.180-185

Терещенко Альбіна ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ Освіта і наука XXI століття : збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, аспірантів і молодих учених. За заг. ред. Луценка Г.В. Глухів. 2025. Ч.2

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг становить 114 сторінок, основного тексту-73сторінки, 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження

У слов'янських мовах "толерантність" фактично є калькою англійського слова. В англійській мові фігурують два терміни: «toleration» і «tolerance», «Toleration» (від „tolerate» - терпіти, бути терпимим, допускати, дозволяти) у найширшому розумінні являє собою поняття терпимість, терпіння, що означає примирення з існуванням чогось або когось, навіть якщо це «щось» чи цей «хтось» може стати причиною страждання, викликати осуд або відразу [39].

Соціологічний енциклопедичний словник розглядає толерантність як терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань, а також відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори, у разі зниження чуттєвості до їх дії.

Український педагогічний словник дає визначення толерантності як терпимість до чужих думок та вірувань.

Тому у загальноприйнятому контексті толерантність розуміється як «якість особистості, яка базується на прагненні прийняти і зрозуміти точку зору іншого; здібності до розумного компромісу, який дає результат культурного з'ясування розбіжностей» [1].

В сучасній Україні процеси демократизації та утвердження гуманістичних цінностей проходять досить неоднозначно, що є показником падіння моралі, культури взаємостосунків між людьми, погіршення суспільних відносин тощо. Зазначені суперечності особливо позначаються на молодому поколінні, в свідомості й поведінці якого не сформовані, або ж міцно не закріплені позитивні установки й мотиви, значущі ціннісні орієнтації.

Особливо актуальним є формування толерантності у свідомості й поведінці дітей дошкільного віку, адже саме вони через деякий час стануть відповідальними громадянами, і неодмінно потрібно навчити їх жити в мирі і

злагоді з людьми, які мають інший світогляд, релігійні вірування, звичаї і традиції.

Поняття «толерантність» визначається міжнародними документами (зокрема Декларацією принципів толерантності ЮНЕСКО) як активна позиція поваги до людської гідності, різноманіття думок, культур, здібностей і способів життя. Старший дошкільний вік — сенситивний період для становлення основ соціально-моральних якостей: емпатії, прийняття «іншого», уміння співпрацювати й розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом. Існує безліч підходів до визначення і дослідження поняття «толерантність» тому, що ідея толерантності завжди турбувала людство, навіть в античні часи [7].

Питання виховання толерантності й терпимості в сучасній українській освіті знайшло своє відображення в низці державних програм та документів. Так, правовою основою виховання толерантності в нашій країні є «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української державності», «Концепція безперервної системи національного виховання», «Державна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», державна програма «Українська дитина», присвячена питанням демократизації та гуманізації суспільства. У ній розглядаються питання демократизації та гуманізації всіх сторін життя сучасного суспільства і системи освіти [1].

Цілі та завдання виховання дітей відображені в державних нормативних документах: Законі України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Базовому компоненті дошкільної освіти, програмах розвитку дитини дошкільного віку. Кожен із вищезгаданих нормативних документів дає абсолютно кожній дитині України право на захист від усіх форм насильства, вільне вираження своїх поглядів і формування особистої думки. Насамперед, це свідчить про повагу до честі дитини, справедливості та недопущення приниження її гідності. Закон України «Про дошкільну освіту» визначає завдання дошкільної освіти, до яких належить забезпечення умов для виховання

толерантних якостей дитини, зокрема, збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини, виховання у неї любові до України, поваги до родини, національних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, українських національних цінностей, цінностей інших націй та етнічних груп, виховання свідомого ставлення до себе, інших людей і довкілля [18].

В цілому, зміст зазначених нормативно-правових документів узагальнює основну мету дошкільної освіти, якою є всебічний і гармонійний розвиток особистості дитини. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні та комплексна програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», «Впевнений старт» в свою чергу виступають логічним продовженням і конкретизацією положень Закону України «Про дошкільну освіту». Змістові матеріали Базового компонента дошкільної освіти структуровано за освітніми галузями, що відображає сучасний підхід до формування та розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Основними вимогами, визначеними у зазначених документах, є збагачення життєвого досвіду дитини, розвиток практичних навичок, формування комунікативної компетентності, забезпечення гармонійної адаптації до нових соціальних умов, встановлення асоціативних зв'язків, використання набутого досвіду, стимулювання пізнавальної активності та формування адекватної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях [10].

Окремі аспекти виховання моральних якостей дітей дошкільного віку вивчалися багатьма науковцями. Формування гуманної поведінки у дітей старшого дошкільного віку вивчають Л. Врочинська та Н. Цуканова.

Особливості формування ціннісних орієнтацій та гуманістичного виховання дітей дошкільного віку щодо однолітків (Т. Поніманська, Ю. Приходько, Т. Рєпіна та ін.), а також проблеми морально-етичного та духовного розвитку особистості (І. Бех, А. Богущ, Н. Гавриш, О. Кисельова, В. Плахтій, О. Сухомлинська, Н. Химич та ін.). Про важливість виховання толерантності в дошкільному віці також згадується в працях І. Бега, Н. Гавриш, О. Кононко, К.

Крутій, Т. Поніманської та інших. Так, Л. Врочинська вперше окреслила та експериментально перевірила педагогічні умови виховання гуманної поведінки дітей дошкільного віку в процесі взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї, розробила модель їхньої ефективної взаємодії, структурні елементи, критерії, показники, рівні та показники вихованості гуманної поведінки дітей дошкільного віку.

Дослідження О. Козлюк присвячене формуванню гуманної спрямованості спілкування дітей старшого дошкільного віку. Автор стверджує, що в освітньому процесі ЗДО існує багато виховних умов і справедливо вважає, що ця проблема може бути успішно реалізована за умови: гуманізації дитячо-дорослих стосунків у всіх формах навчально-виховної роботи в ЗДО; створення позитивного емоційного клімату взаємин дітей у колективі; гуманізації спілкування з дітьми через взаємодію ЗДО з батьками [14].

Великого значення формуванню морально-етичних цінностей в дітей, в тому числі і толерантності приділяв В. О. Сухомлинський. Він писав, звертаючись до дітей «Те, що повинно стати моральною серцевиною твоєї особистості – моральна чистота, благородство, непримиренність до зла – залежить від того, як ідея добра стане твоїм переконанням, сутністю твоєї душі – твоєю органічною потребою застосовувати на кожному кроці мірку оцінки того, що відбувається в світі» [31, с. 230]. Праці видатного педагога пронизані толерантністю, гуманним ставленням до дитини, повагою до її внутрішнього світу, інтересів та почуттів.

У гуманітарних науках розглядається проблема толерантності до стресових ситуацій, екстремальних умов середовища, негативних впливів ззовні. Психологи розглядають це як напружений стан звикання до життя в різноманітному, а, значить, ворожому світі [2].

У педагогіці формування толерантності як особистісної риси – це залучення підростаючого покоління до мистецтва жити в світі несхожих людей та ідей.

У соціальній психології поняття толерантності розглядає М. Кандиба. У даному понятті дослідниця вбачає особистісну характеристику, яка виникає при негативному впливі з боку суб'єкта, іншої особистості й сприяє побудові міжособистісної взаємодії, спілкування з іншими людьми у формі міжособистісного діалогу, збереженню й розвитку особистості й суспільства в цілому. В. Бойко визначає толерантність як характеристику відносин особистості до людей, ступінь, що показує стійкість до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії. В етичному плані толерантність являє собою норму цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами і готовність до прийняття інших поглядів. У цьому сенсі толерантність є однією з умов збереження різноманітності, право на несхожість з іншими [2].

У психологічній науці поняття толерантності визначається як терпимість, витривалість, стійкість до стресу і до невизначеності, двозначності, а також як бажання приймати поведінку інших людей. Незважаючи на те, що дані поняття мають різне наповнення в роботах дослідників, їх об'єднує одне – вони є умовами нормального функціонування і виживання людства [36].

У сучасних словниках толерантність означає терпіння (від лат. *tolerantia*). Сучасні науковці І. Бех, О. Зарівна, К. Крутій, О. Сухомлинська, О. Фунтікова та ін. під толерантністю розуміють зважене, помірковане терпиме ставлення до чужих позицій, вірувань, переконань, думок. При цьому науковці розглядають толерантність, по-перше, як важливу якість особистості, по-друге, як обов'язковий принцип існування морального здоров'я колективу, виховання людяності. Л. Капітан зазначає, що у загальноприйнятому контексті толерантність – це якість особистості, яка базується на прагненні прийняти і зрозуміти точку зору іншого, ні в якому разі не спростовуючи впевненість у власних позиціях; здібності до розумного компромісу, що переслідує мету культурного з'ясування розбіжностей [13].

У сучасних словниках толерантність означає терпіння (від лат. *tolerantia*). Сучасні науковці І. Бех, О. Зарівна, К. Крутій, О. Сухомлинська, О. Фунтікова та ін. під толерантністю розуміють зважене, помірковане терпиме ставлення до чужих позицій, вірувань, переконань, думок. При цьому науковці розглядають толерантність, по-перше, як важливу якість особистості, по-друге, як обов'язковий принцип існування морального здоров'я колективу, виховання людяності. Л. Капітан зазначає, що у загальноприйнятому контексті толерантність – це якість особистості, яка базується на прагненні прийняти і зрозуміти точку зору іншого, ні в якому разі не спростовуючи впевненість у власних позиціях; здібності до розумного компромісу, що переслідує мету культурного з'ясування розбіжностей [2].

У психолого-педагогічній літературі (І. Бех, К. Крутій, О. Кононко, Н. Гавриш, Л. Капітан) толерантність розглядається як багатокомпонентне утворення, що включає: *когнітивний компонент* (знання про іншу людину, усвідомлення різноманіття світу); *емоційний компонент* (емпатію, співчуття, доброзичливість); *поведінковий компонент* (уміння співпрацювати, приймати, допомагати). Таке структурування допомагає розуміти, які саме аспекти потрібно розвивати у дітей старшого дошкільного віку [7].

Важливу роль у становленні толерантної поведінки дитини відіграє дорослий — вихователь, педагог або батьки. Саме через наслідування дитина переймає моделі спілкування, вчиться співпереживати, дотримуватись правил ввічливості та поваги. Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій підкреслюють, що толерантність не формується ізольовано — вона виникає у процесі соціальної взаємодії, коли дорослі створюють умови психологічної безпеки та довіри [7].

Культурологічний підхід у вихованні толерантності дозволяє розглядати дитину як активного учасника міжкультурного простору. Формування у неї здатності до прийняття різноманіття сприяє розвитку громадянської свідомості, запобігає упередженню й дискримінації. У цьому сенсі виховання толерантності у дошкільному віці виступає запорукою майбутньої соціальної стабільності [37].

Отже, аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку є багатоаспектною та надзвичайно актуальною. Вона поєднує філософські, психологічні, педагогічні, культурологічні та соціальні підходи. Незважаючи на значну кількість досліджень, питання використання дитячої літератури як засобу виховання толерантності залишається недостатньо розкритим, що визначає необхідність подальшого наукового вивчення. Ми розглядаємо її у контексті ціннісного ставлення до людей, незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної орієнтації, культурної приналежності. В сучасних закладах освіти і сімейному вихованні можна з успіхом вирішувати цю проблему, звернувшись до творчості дитячих письменників, педагогів.

1.2. Зміст, завдання та особливості виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку

З'ясувавши основну дефініцію дослідження, доцільно уточнити зміст поняття «виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку». Для цього необхідним є аналіз психолого-педагогічних особливостей розвитку дошкільників та визначення потенціалу даного вікового періоду для формування толерантних взаємин. Дошкільний вік розглядається як базовий етап становлення особистості, протягом якого формуються перші уявлення про навколишній світ, закладаються риси характеру, відбувається засвоєння моральних норм та інтенсивний розвиток моральної свідомості. Саме в цей час дитина поступово оволодіває соціальними формами поведінки, вчиться взаємодіяти з однолітками та дорослими, що створює підґрунтя для виховання готовності сприймати інших, поважати їх відмінності та проявляти відкритість у спілкуванні. У сукупності ці чинники становлять основу для формування толерантності як важливої особистісної якості.

У сучасних умовах виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку є надскладним і багатогранним процесом, спрямованим на формування системи моральних орієнтирів, соціальних навичок та ціннісних установок, які забезпечують гармонійне співіснування в дитячому колективі та подальшу успішну соціалізацію [5].

По-перше, важливим напрямом є **формування моральних норм і правил співжиття**, що становлять основу майбутнього морально-етичного розвитку. Діти засвоюють такі загальнолюдські цінності, як повага до інших, чесність, справедливість, доброзичливість, відповідальність та вміння дотримуватися правил. Саме в дошкільному віці закладаються первинні уявлення про моральні норми, що регулюють поведінку та визначають характер взаємин з оточенням [10].

По-друге, важливою складовою виступає **розвиток комунікативних умінь**, що забезпечують успішну взаємодію з ровесниками й дорослими. Діти вчаться слухати співрозмовника, висловлювати власні думки, ділитися матеріалами для гри, домовлятися, виявляти ініціативу у співпраці. Особливу роль відіграє навчання способам конструктивного розв'язання конфліктів без агресії та приниження, що формує передумови для розвитку толерантної поведінки [8].

По-третє, необхідною умовою є **створення позитивного емоційного клімату в групі**. У дружній атмосфері дитина відчуває себе спокійною та захищеною, що сприяє розвитку довіри та взаємоповаги. Діти, які відчувають підтримку в колективі, виявляють бажання до співпраці та допомоги, сприймають індивідуальні особливості інших [8].

По-четверте, важливим аспектом виховання толерантності є **ознайомлення з культурою різних народів**. Практика дошкільної освіти показує, що знайомство з казками, прислів'ями, святами, традиціями та обрядами різних культур сприяє розширенню світогляду дітей. Це формує інтерес до іншої культури, розвиває повагу до різноманітності звичаїв, мовлення

та стилів життя, сприяє вихованню доброзичливості та відкритості до світу [35 с. 80; 5].

Розвиток емпатії — здатності розуміти й приймати почуття інших людей, співпереживати та виявляти чуйність — є необхідною передумовою толерантної поведінки дитини, оскільки сприяє встановленню доброзичливих взаємин, запобігає конфліктам і формує готовність прийти на допомогу [9].

Формування культури спілкування у старшому дошкільному віці є надзвичайно актуальним, оскільки саме в цей період відбувається активне оволодіння навичками комунікації. Діти вчаться використовувати ввічливі слова, дотримуватися етикету, поважати думку співрозмовника та вирішувати конфліктні ситуації без агресії. Важливо навчити дітей поважати думку співрозмовника, вирішувати конфліктні ситуації без агресії. Культура мовлення та поведінки є проявом загальної культури особистості, а отже, і важливим засобом виховання, що є фундаментом толерантної поведінки, сприяє гармонійному розвитку особистості та підвищує рівень соціальної адаптації дитини.

Таким чином, ми дійшли висновку, що виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку охоплює моральний, комунікативний, емоційний і культурологічний аспекти розвитку особистості, а правильна реалізація завдань забезпечує формування у дитини здатності до взаємодії на засадах гуманізму, рівності й поваги.

Зміст виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку включає кілька взаємопов'язаних компонентів:

- когнітивний, який передбачає засвоєння знань про людські відносини, моральні норми та правила поведінки;
- емоційно-ціннісний, що виявляється у розвитку доброзичливості, співчуття, здатності приймати інших;
- поведінковий, який проявляється у формуванні навичок спілкування, співпраці, взаємодопомоги;

– культурологічний, що забезпечує усвідомлення різноманітності світу, повагу до інших культур і традицій.

Серед завдань виховання толерантності визначаються:

- формування моральних норм поведінки;
- розвиток культури спілкування, вміння слухати та домовлятися;
- виховання емпатії та співчуття;
- ознайомлення дітей із культурною різноманітністю світу;
- формування почуття рівності, взаємоповаги й взаєморозуміння;
- розвиток здатності до саморегуляції емоцій у конфліктних ситуаціях.

Важливим педагогічним **засобом виховання толерантності** є дитяча література. Через художні образи діти засвоюють моральні норми, навчаються розуміти мотиви поведінки героїв, розрізняти добро і зло. Казки, оповідання, вірші допомагають розвивати емоційно-ціннісну сферу, що є основою моральної поведінки. Вихователь має добирати твори враховуючи вік дітей, у яких підкреслюються ідеї гуманізму, дружби, справедливості, допомоги, поваги до інших.

Педагогічна ефективність процесу виховання толерантності залежить від цілеспрямованості, системності та особистого прикладу дорослих. Як зазначав В. Сухомлинський, виховання гуманних почуттів неможливе без щирості, любові та довіри між педагогом і дитиною. Саме емоційна залученість вихователя створює умови для наслідування дітьми толерантних форм поведінки [30].

Систематичне використання педагогами ігор, літературних творів, колективних форм роботи та особистий приклад дорослих сприяють становленню толерантної особистості, здатної до гуманних взаємин у суспільстві [5].

Отже, доцільно підкреслити, що зміст виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку охоплює *моральний, комунікативний, емоційний і культурологічний* аспекти розвитку особистості, а правильна реалізація завдань

забезпечує формування у дитини здатності до взаємодії на засадах гуманізму, рівності та поваги. Саме це є важливою умовою підготовки до подальшого навчання та життя в суспільстві.

Завдання виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку мають комплексний характер і передбачають як розвиток особистісних якостей, так і формування соціально значущих умінь.

Важливим завданням є **формування уявлення про рівність усіх людей**, яке ґрунтується на ідеях гуманістичної педагогіки, зокрема на положеннях В. Сухомлинського, який підкреслював, що дитину необхідно вчити бачити в іншій людині особистість, незалежно від її зовнішніх відмінностей чи соціального статусу. Дитина має усвідомити, що зовнішні ознаки такі як стать, колір шкіри, фізичні можливості, соціальний статус – не визначають цінність людини. У цьому віці закладаються перші основи соціальної справедливості та рівноправності [30].

Формування позитивного ставлення до колективу ґрунтується на соціально-педагогічних ідеях про виховний потенціал дошкільників у працях Л. Виготського, С. Русової. Старші дошкільники активно взаємодіють у колективних іграх та справах, тому важливо розвивати у них уміння співпрацювати, домовлятися, діяти задля спільної мети. Колективна діяльність стає ефективним засобом виховання толерантності, оскільки сприяє формуванню почуття взаємної відповідальності, підтримки та довіри [28].

Толерантна особистість починається з усвідомлення власної цінності та значущості, тому у процесі виховання необхідно приділяти увагу **розвитку самоповаги та впевненості у собі**. Дитина має навчитися адекватно оцінювати свої можливості, що допомагає запобігти формуванню агресивних чи пасивних моделей поведінки. В. Бех у своїх дослідженнях підкреслює, що дитина, яка усвідомлює власну цінність і водночас визнає цінність інших, є більш схильною до конструктивної взаємодії [2].

Запобігання агресії, егоїзму та нетерпимості відповідає концепції виховання моральної культури особистості. Психологи К. Роджерс, Е. Еріксон підкреслюють, що в дошкільному віці дитина лише вчиться керувати своїми емоціями. Тому завдання вихователя полягає у створенні таких педагогічних умов, які дозволяють дитині в конструктивній формі виражати гнів, образу чи роздратування, уникаючи при цьому агресивної поведінки: замість агресії – звернення по допомогу, замість конфлікту – пошук компромісу [38, 39].

Формування моральних якостей (чесності, доброзичливості, відповідальності) є традиційною основою української педагогіки. Чесність, справедливість, відповідальність, доброзичливість – базові складові особистісної культури, які визначають характер майбутніх міжособистісних відносин. В. Сухомлинський зазначав, що моральність починається з дитинства, із дрібних щоденних вчинків, із уміння поділитися, допомогти, поступитися. Саме ці моральні прояви формують у дітей основи толерантності [26].

Таким чином, завдання виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку охоплюють як *внутрішній світ дитини* (самоповага, емпатія, емоційна культура), так і її *взаємодію з соціумом* (рівність, культура спілкування, колективна діяльність). Реалізація цих завдань у педагогічному процесі забезпечує формування покоління, здатного жити в умовах культурного суспільства, поважати інших і зберігати власну індивідуальність.

Ми дійшли висновку, що виховання толерантності у старшому дошкільному віці — це цілісний педагогічний процес, який передбачає розвиток моральних, емоційних, комунікативних і культурних якостей дитини. Він вимагає інтеграції різних видів діяльності — гри, спілкування, читання, творчості, співпраці з батьками. Реалізація системи виховання толерантності сприяє становленню особистості, здатної до взаємоповаги, емпатії й конструктивної взаємодії у суспільстві. Виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку повинно спиратися на вікові психологічні

особливості розвитку — чутливість до моральних норм, високу емоційність, потребу у спілкуванні та ігровій діяльності.

1.3. Використання дитячої літератури як засобу виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку

Особливе місце у процесі виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку виступає дитяча література, яка є одним із дієвих засобів, оскільки має великий виховний потенціал. Зокрема казки, оповідання та художні твори з морально-етичним змістом. Вони виконують не лише пізнавальну та виховну функцію, а й сприяють формуванню емоційно-ціннісної сфери дитини, що є важливою умовою становлення толерантної поведінки. Через художні образи, казкові сюжети, оповідання та вірші діти пізнають різноманітність людських характерів, культур і традицій. Дитячі літературні твори дають змогу дошкільникам співпереживати героям, оцінювати їхні вчинки, формувати власні моральні орієнтири [29].

Дитячу літературу поділяють на жанри через відмінності в сюжеті, композиції, образах і способах донесення головної мети. Казка, оповідання, вірш, повість мають різну структуру та художні засоби. Кожен жанр по-різному впливає на емоційний, моральний і пізнавальний розвиток дитини. *Казки* призначені для формування моральних цінностей. Через образи героїв з різними рисами характеру дитина вчиться співпереживати, приймати різноманітність і розуміти наслідки вчинків. *Оповідання та повісті* висвітлюють реалістичні ситуації, знайомлять з різними життєвими обставинами, дають можливість розвивати емпатію, критичне мислення та здатність оцінювати поведінку людей. *Вірші та поетичні твори* стимулюють уяву та емоційне сприйняття, допомагають дитині відчувати емоції інших, та використовуються для формування доброзичливого ставлення, уваги до чужих переживань [3].

Поєднання різних жанрів у педагогічному процесі дозволяє всебічно розвивати моральну свідомість і соціальні навички дитини.

Для старшого дошкільного віку доцільно використовувати більш складну літературу, де присутні конфлікти, моральний вибір, різні точки зору. Насамперед вибір літератури має спиратися на розуміння сюжету дитиною і її ступінь розвитку, щоб твір не був надто складним або, навпаки, примітивним для засвоєння моральних уроків [17].

Особливу роль у вихованні толерантності відіграють *казки та оповідання* з моральним змістом, де підкреслюється цінність дружби, взаємодопомоги, поваги до інших. Завдяки сюжетам, у яких герої мають різні характери, зовнішність чи походження, діти вчаться розуміти, що різноманітність є природною й позитивною.

У сюжетах казок та оповідань часто порушуються проблеми добра і зла, справедливості та несправедливості, взаємодопомоги та байдужості. Через художні образи дитина засвоює моральні орієнтири, вчиться співпереживати героям, аналізувати їхні вчинки та робити власні висновки. Таким чином, літературні твори виконують функцію морального моделювання, у якому дитина може переживати складні життєві ситуації та вчитися приймати толерантні рішення. Крім того, казки й оповідання з моральним підтекстом сприяють розвитку у дітей *емпатії* – здатності поставити себе на місце іншого, зрозуміти його переживання. Важливо зазначити, що процес читання та подальшого обговорення літературних творів із педагогом чи батьками допомагає дошкільникам більше усвідомити зміст почутого, узагальнити отриманий досвід та перенести його у власну поведінку [17].

Прикладом засобів дитячої літератури, що сприяють вихованню толерантності в дітей старшого дошкільного віку, є поєднання казкових і реалістичних сюжетів, які допомагають дітям усвідомити моральні цінності, навчитися співчуття, доброти та поваги до інших. Літературні твори українських і зарубіжних авторів розкривають перед дітьми приклади доброзичливих

взаємин, толерантного ставлення до оточення, підтримки й справедливості. Саме через художній образ і сюжет дитина глибше розуміє моральний зміст ситуацій, переносить отримані знання у власний досвід.

Для дітей старшого дошкільного віку доцільно добирати твори з простими, емоційно насиченими сюжетами, зрозумілими мотивами поведінки героїв і чіткими моральними висновками. Приклади таких творів подано в таблиці.

Таблиця 1.1

Літературні твори для виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Автор/ Джерело	Назва твору	Тематика	Виховне значення
Василь Сухомлинський	«Горобчик і вогонь»	Обережність, відповідальність	Формування почуття відповідальності за власні дії, розуміння наслідків поведінки
В. Сухомлинський	«Якби я був чарівником»	Доброта, допомога іншим	Виховання емпатії, бажання допомагати ближньому
В. Сухомлинський	«Сьома дочка»	Вдячність, щирість	Усвідомлення важливості вдячності, щирих почуттів
Галина Малик	«Пригоди Алі в країні Недоладії» (уривки)	Відповідальність, наполегливість	Розвиток наполегливості, вміння визнавати й виправляти помилки

Всеволод Нестайко	«Незвичайні пригоди в лісовій школі» (уривки)	Дружба, доброта, взаємодопомога	Виховання доброзичливості, вміння співпрацювати
Олена Пчілка	«Лисичка та Журавель»	Справедливість, чесність	Усвідомлення наслідків егоїзму, розвиток почуття справедливості
Іван Франко	«Киця і Мишеня»	Доброта, співчуття	Формування співпереживання, розуміння взаємопідтримки
Борис Грінченко	«Кіт і Півень»	Винахідливість, допомога іншим	Виховання рішучості, взаємодопомоги, колективізму
Джулія Дональдсон	«Груффало»	Кмітливість, прийняття відмінностей	Усвідомлення цінності різноманіття, розвиток упевненості
Джулія Дональдсон	«Дитинча Груффало»	Сміливість, довіра	Виховання сміливості, довіри до себе й інших
Ганс Крістіан Андерсен	«Гидке каченя»	Прийняття іншості, самоповага	Виховання толерантності, прийняття різних людей
Г. К. Андерсен	«Принцеса на горошині»	Чутливість, справедливість	Формування уявлень про доброту, щирість

Шарль Перро	«Попелюшка»	Доброта, працелюбність	Формування моральних якостей, справедливості
Брати Грїмм	«Бременські музиканти»	Єдність, взаємодопомога	Усвідомлення цінності дружби та колективної підтримки

(Оповідання Сухомлинського особливо часто використовують вихователі для розвитку емпатії та моральних цінностей).

Таким чином, народна, класична та сучасна дитяча література є могутнім засобом формування у дітей старшого дошкільного віку гуманістичних цінностей, емпатії, доброзичливості та прийняття різноманітності. Через художній образ, моральну ситуацію й правильний (позитивний) приклад героїв дитина засвоює поняття добра, співчуття, рівності й взаємоповаги. Використання таких творів у роботі вихователя сприяє не лише розвитку мовлення й мислення, а й вихованню толерантної, відкритої особистості, здатної до гармонійної взаємодії з іншими.

Народна казка є одним із найдавніших і найпоширеніших жанрів дитячої літератури. Вона має не лише виховний потенціал, а й сприяє формуванню у дітей уявлень про моральні цінності: справедливість, чесність, дружбу, милосердя, взаємоповагу та підтримку слабшого. Народна казка виступає ефективним засобом виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку, оскільки поєднує емоційний вплив із виховним змістом, сприяє формуванню моральних якостей і позитивних моделей поведінки, що є надважливим показником соціалізації дитини. Про це говорять сюжети народних казок, у яких зазвичай відображені різноманітні життєві ситуації, де герої з різними рисами характеру та зовнішності стикаються з випробуваннями, що вимагають прояву співчуття, доброти чи готовності прийти на допомогу. Така

художня форма доступна й зрозуміла дітям, оскільки вони засвоюють моральні орієнтири через образи й дії персонажів. Важливою особливістю казки є формування уявлень про рівність і цінність кожної особистості, незалежно від її соціального статусу чи індивідуальних особливостей [29].

У роботі з дітьми важливо добирати твори, які не лише мають виховний потенціал, а й відповідають віковим особливостям сприймання. Приклади таких народних казок подано в таблиці.

Таблиця 1.2

Народні казки для виховання моральних якостей і толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Назва казки	Походження	Тематика	Виховне значення
«Коза-дереза»	Українська народна казка	Хитрість, підступність, сміливість	Вчить розпізнавати обман, виховує сміливість, справедливість і взаємодопомогу
«Котик і Півник»	Українська народна казка	Дружба, підтримка, обережність	Виховує відчуття відповідальності за друзів, обережність у спілкуванні
«Пан Коцький»	Українська народна казка	Мудрість, повага, взаємодопомога	Показує, що навіть слабший герой може здобути довіру завдяки розуму й добрим намірам
«Гензель і Гретель»	Німецька народна казка	Братерська любов, взаємна підтримка	Вчить цінувати довіру, допомогу та згуртованість у сім'ї

«Троє поросят»	Англійська народна казка	Працьовитість, єдність, розсудливість	Формує уявлення про важливість праці, відповідальності та спільних дій
«Камінь у супі»	Французька народна казка	Співпраця, доброзичливість	Показує, що об'єднання зусиль допомагає досягти спільної мети, виховує щедрість і відкритість
«Маленький хлопчик і Вітер»	Індійська народна казка	Мудрість, гармонія, співчуття	Розвиває вміння знаходити гармонію у взаєминах, виховує емпатію та розуміння

Таким чином, використання народних казок у роботі з дітьми старшого дошкільного віку сприяє не лише розвитку уяви й мислення, а й формуванню морально-етичних якостей: доброти, співчуття, взаємоповаги, відповідальності. Знайомлячись із сюжетами різних народів, діти усвідомлюють спільність людських цінностей і вчаться приймати культурне різноманіття, що є основою толерантного ставлення до оточення.

Сучасна дитяча література значно розширює виховний потенціал та виступає ефективним педагогічним ресурсом, здатним формувати соціально значущі цінності в дітей старшого дошкільного віку, серед яких провідне місце займає толерантність. Художні тексти забезпечують доступ до складних соціальних і моральних явищ через засоби сюжетно-образного моделювання, що робить їх особливо придатними для педагогічного впливу [3].

Аналіз сучасних дитячих творів показує, що у них дедалі частіше висвітлюються теми культури та міжкультурної взаємодія; повага до представників інших національностей і релігій; прийняття осіб з особливими освітніми потребами; моральні цінності, пов'язані з дружбою, співчуттям і взаємодопомогою.

Опрацьовуючи літературу, ми створили добірку сучасних творів українських та зарубіжних авторів, які було б доцільно використовувати у роботі з дітьми для формування толерантності, поваги до різних культур, емпатії та моральних цінностей.

Таблиця 1.3

Добірка сучасної дитячої літератури для формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку

№	Автор, країна	Назва твору	Основна тематика
1	Оксана Луцєвська (Україна)	«Маленький світ великої толерантності»	Повага до культурних відмінностей, взаємоповага
2	Ірина Соколова (Україна)	«Чарівна кімната емоцій»	Розуміння власних і чужих емоцій, емпатія
3	Катерина Бабкіна (Україна) (Підходить із поясненням дорослого)	«Друзі різних кольорів»	Прийняття різноманіття, дружба, рівність
4	Мар'яна Савка (Україна)	«Книжка про добро»	Доброта, взаємопідтримка, щедрість
5	Олена Ільченко (Україна) (Можна використовувати з адаптацією)	«Лист до Місяця»	Розуміння іншого, відкритість до нового
6	Тетяна Стельмах (Україна)	«Пригоди маленького зайчика»	Дружба, допомога, подолання страхів
7	Джулія Дональдсон (Велика Британія)	«Найрозумніший велетень у місті»	Щедрість, співчуття, доброта

8	Мо Віллемс (США)	«Не дозволяй голубові керувати автобусом!»	Дотримання правил, повага до інших
9	Олівер Джефферс (Велика Британія)	«Ось ми: нотатки про життя на планеті Земля»	Різноманіття світу, емпатія, толерантність
10	Софія Янг (Канада)	«Моя чудова сім'я»	Прийняття різних сімейних моделей, любов, взаємопідтримка
11	Енн Груелл (США) (Підходить із адаптацією)	«Маленький міст у великому світі»	Дружба дітей різних культур, співпраця
12	Шон Танні (Австралія)	«Кольоровий світ пригод»	Відкритість до світу, цікавість, толерантність

Зауважимо, що ефективність використання дитячої літератури у формуванні толерантності залежить від правильного педагогічного супроводу: обговорення змісту твору разом з дітьми; постановка запитань, що спонукають до роздумів («Чому герой так вчинив?», «Як ти думаєш, чи правильно було так зробити?»); інсценізація літературних творів, яка сприяє глибшому емоційному зануренню; створення ілюстрацій та малюнків до казок чи оповідань, що допомагає закріпити сенс прочитаного.

Звісно, що вищезгадана література – це лише наша рекомендація, і вона не є обов'язковою для впровадження у процесі виховання. Вихователь має насамперед опрацювати та зробити аналіз обраної літератури згідно зі ступенем розвитку дітей, враховуючи особливі індивідуальні потреби та рівень їхнього розуміння сюжету. Кожна дитина у дошкільному віці має власний темп розвитку мовлення, мислення, емоційної сфери та соціальних навичок. Тому підбір літератури повинен бути гнучким і диференційованим

Також важливо враховувати *психологічні та емоційні особливості* дітей. Наприклад, для дітей із більш чутливою психікою або з високим рівнем тривожності доцільно підбирати літературу з більш оптимістичним і зрозумілим сюжетом, а для дітей, які легко сприймають інформацію та мають гарно

розвинене критичне мислення, доцільно використовувати більш складні оповідання з елементами конфлікту та морального вибору.

Крім того, важливо пам'ятати про роль вихователя як модератора. Це значить, що педагог не лише читає твори, а й організовує їх обговорення, ставить запитання, стимулює дітей до аналізу поведінки героїв та співставлення з власними життєвими ситуаціями. Такі практики сприяють формуванню у дітей здатності висловлювати свою незалежну думку, слухати інших та приймати різноманітність, що є ключовими складовими толерантності.

Іван Франко, Борис Грінченко, Леся Українка та Олена Пчілка – це відомі українські письменники, які відіграли суттєву роль у становленні української літератури. Їхні думки про дитячу літературу були важливими для розвитку дитячої літератури в Україні.

Олена Пчілка була однією з перших українських письменниць, яка звернула увагу на дитячу літературу. Вона вважала, що книга для дитини повинна бути не тільки розважальною, а й навчально-виховною. В своїх творах для дітей письменниця ставила перед собою завдання виховати дітей у дусі доброти, чесності, милосердя та патріотизму, оскільки була переконана, що дитяча література повинна бути духовно насиченою та спрямованою на виховання громадянина з високою моральною свідомістю. Вона вірила, що дитяча література може бути важливим інструментом формування майбутнього суспільства, тому виявляла високу вимогливість до якості творів для дітей.

І. Франко теж був переконаний, що дитяча література повинна бути навчальною та виховною. Він написав багато творів для дітей, у яких поєднував розважальний характер з навчальним. Ключовим письменницьким завданням вважав навчання доброті, правдивості та любові до ближнього. Б. Грінченко підкреслював важливість того, щоби дитяча література була доступною та зрозумілою для дітей. Він вірив, що дитяча книжка повинна бути написана мовою, яку діти зможуть зрозуміти, та містити цікаві та зрозумілі ілюстрації. Леся Українка, яка також писала для дітей, вірила у важливість морального

виховання, а у своїх творах для дітей вона часто висвітлювала теми, які виховують у дітей любов до батьківщини, до ближнього, до природи.

Використання літературних текстів у виховному процесі сприяє формуванню у дітей позитивного ставлення до «іншості», розвитку емоційної чутливості та готовності до соціальної взаємодії з різними людьми. Таким чином, дитяча література виконує подвійний виховний ефект: з одного боку, вона стимулює когнітивний та естетичний розвиток, а з іншого – формує ціннісні орієнтири, що лежать в основі толерантної поведінки [3].

Таким чином, дитяча література є важливим засобом формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку. Вона дозволяє через художні образи та різноманітні сюжети знайомити дітей із поняттями доброти, взаємоповаги, справедливості та співпереживання. Використання різних жанрів — казок, оповідань, повістей і віршів — забезпечує багатогранний вплив на емоційний, моральний та соціальний розвиток дитини.

Висновок до розділу 1

У результаті теоретичного аналізу проблеми виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку з'ясовано, що категорія «толерантність» є багатогранною та розглядається науковцями як важлива особистісна риса, що виявляється у здатності до прийняття іншого, поваги до відмінностей, співпраці та мирного співіснування. Аналіз наукових джерел підтвердив актуальність формування толерантності на етапі дошкільного дитинства, адже саме в цей період закладаються основи моральних цінностей, соціальних норм та моделей поведінки.

Визначено, що зміст і завдання виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку спрямовані на розвиток уміння взаємодіяти з однолітками та дорослими, проявляти емпатію, доброзичливість, уміння вирішувати конфлікти мирним шляхом. Особливістю цього процесу є врахування вікових психологічних характеристик, зокрема чутливості дошкільників до емоційного впливу та їх здатності засвоювати соціальні норми через наслідування.

Толерантність у контексті дошкільного виховання розглядається як система поведінкових і емоційно-ціннісних орієнтирів, що передбачає повагу до інших людей, прийняття їхніх відмінностей за ознаками національності, культури, релігійної приналежності, фізичних чи когнітивних особливостей.

Розглянуто можливості використання дитячої літератури як ефективного засобу виховання толерантності. У художніх творах для дітей відображаються різноманітні життєві ситуації, моделі поведінки, ціннісні орієнтири, які сприяють формуванню у дошкільників моральних уявлень, позитивного ставлення до інших людей, здатності розрізняти добро і зло. Саме через емоційно-образний вплив літератури діти легше засвоюють норми толерантної поведінки та переносять їх у власний досвід.

Дитяча література – це не лише текст написаний для дітей, це педагогічний інструмент, який формує основи гуманістичного світогляду та є одним з впливових засобів у вихованні толерантності в дітей старшого дошкільного віку.

Ми дійшли висновку, що дитяча література виступає не лише джерелом знань та розвитку мовлення, а й ефективним інструментом виховання морально зрілої, толерантної та соціально відповідальної особистості.

Таким чином, у першому розділі обґрунтовано, що виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку є необхідною складовою освітнього процесу, а дитяча література виступає дієвим педагогічним засобом, який поєднує навчальний, виховний та розвивальний потенціал.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методика дослідження рівня вихованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку

Виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку є однією з ключових завдань сучасної педагогіки та психології дошкільного розвитку. Дошкільний вік характеризується високою соціальною чутливістю дитини, розвитком моральних уявлень, почуття справедливості та співпереживання, що створює сприятливі умови для цілеспрямованого виховання толерантності.

У науковій літературі під терміном «толерантність» розуміють складний комплекс особистісних якостей, що включає повагу до інших людей, здатність до конструктивної взаємодії, готовність приймати відмінності у поглядах, звичаях та поведінці. Виховання цих якостей у дітей старшого дошкільного віку є основою формування соціальної компетентності та успішної адаптації в суспільстві [38].

Особливу роль у розвитку толерантності відіграють засоби дитячої літератури, які через художні образи дозволяють дитині осмислити цінність дружби, співпереживання, взаємоповаги та відповідальності за свої дії, вчинки. Літературні твори сприяють розвитку морального мислення, емпатії та саморегуляції поведінки, що є важливими компонентами толерантності.

Метою розділу є дослідження рівня сформованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку та обґрунтування ефективних методів її виховання засобами дитячої літератури. Завдання розділу передбачають аналіз сучасних наукових підходів до вивчення толерантності, визначення її структурних компонентів, а також розробку методики дослідження рівня вихованості толерантності у дошкільників.

Таким чином, враховуючи соціальну значущість та педагогічну необхідність формування толерантності у дошкільному віці, виникає потреба у вивченні даного феномену з використанням науково обґрунтованих методів дослідження. Для того щоб визначити рівень сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку та оцінити ефективність впливу засобів дитячої літератури, важливо застосувати комплекс методик, що дозволяють досліджувати когнітивні, емоційно-ціннісні та поведінкові аспекти особистості дитини.

Мета діагностики – визначити рівень сформованості толерантності шляхом розробки та підбору методики, яка дозволить оцінити рівень сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку, враховуючи особливості їх вікового розвитку та специфіку педагогічного впливу, з'ясувати особливості їхнього емоційного ставлення до ровесників та дорослих, уміння взаємодіяти, співпрацювати, дотримуватися моральних норм у повсякденному житті.

Структура та організація експериментального дослідження. Експериментальне дослідження проводилося на базі дитячої студії «Розумник» у м. Суми у групі старшого дошкільного віку. У дослідженні взяли участь 20 дітей старшого дошкільного віку. Експеримент складався з трьох етапів.

Перший етап – констатувальний – передбачав визначення вихідного рівня сформованості толерантності у дітей за допомогою комплексу методик (спостереження, опитування, проєктивні та ігрові завдання).

Другий етап – формувальний (корекційно-розвивальний) – був спрямований на цілеспрямоване використання дитячої літератури як засобу розвитку емпатії, доброзичливості, уміння розуміти іншу людину. На цьому етапі реалізовувалася система роботи, описана у підрозділі 2.2.

Третій етап – контрольний – включав повторне застосування методик з метою порівняння результатів та визначення ефективності впливу дитячої літератури на виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Отримані дані були порівняні, проаналізовані та узагальнені, що дозволило оцінити динаміку розвитку основних компонентів толерантності: **емоційного, когнітивного та поведінкового.**

Методика дослідження передбачає використання комплексу взаємодоповнюючих методів, спрямованих на виявлення як когнітивного, емоційного, так і поведінково-діяльнісного компонентів толерантності. До таких методів належать:

1. Спостереження за дітьми в ігровій та комунікативній діяльності – дозволяє визначити особливості взаємин з ровесниками, уміння співпрацювати, ділитися, мирно вирішувати конфлікти. За результатами фіксуються прояви конструктивної взаємодії або труднощі у спілкуванні.

2. Методика «Кольорові люди» (О. Єрмолова) – спрямована на дослідження емоційного ставлення дітей до інших. Дитина обирає кольори для зображення “людей”, що символічно відображає симпатії, прийняття або емоційну дистанцію. Методика дозволяє виявити рівень емпатії, доброзичливості, толерантності.

3. Ігрова ситуація «Допоможи другові» – досліджує готовність дитини допомогти ровеснику, здатність до співпереживання та співпраці. Завдання моделюється у природній для дітей ігровій формі, що забезпечує об’єктивність результатів.

4. Ситуації морального вибору – міні-оповідання або казкові сюжетні дилеми дають можливість дослідити моральні орієнтири дитини: здатність обирати гуманні вчинки, розуміння мотивів поведінки персонажів, уміння висловити ставлення до добра і зла.

5. Бесіда «Я і мої друзі» – спрямована на виявлення уявлень дітей про правила спілкування, дружбу, повагу, взаємодопомогу. Дозволяє оцінити рівень усвідомлення норм толерантної поведінки та вміння пояснити їх.

Для дослідження рівня вихованості були використані:

✓ *методика «Кольорові люди» (О. Єрмолова)* – для виявлення емоційного ставлення дітей до ровесників;

✓ *гра «Допоможи другові»* – для оцінки готовності допомогти, здатності до співпереживання та взаємодії;

✓ *ситуації морального вибору (міні-оповідання та казкові сюжети)* – для визначення рівня моральних орієнтирів і здатності дітей до емпатії;

✓ *бесіда «Я і мої друзі»* – для з'ясування уявлень дітей про правила толерантної поведінки.

Вибір методик для діагностики рівня вихованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку був обумовлений необхідністю комплексного охоплення когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів. Кожна методика була підібрана з урахуванням вікових особливостей дітей 5–6 років, їх психологічних потреб.

1. Методика «Кольорові люди» (О. Єрмолова).

Ця методика була обрана завдяки її чутливості до виявлення емоційного ставлення дітей до ровесників та особливостей прийняття соціальної різноманітності. Використання кольорів дозволяє дитині висловити емоції у непрямій, ігровій формі. Це зводить до мінімуму страх оцінювання та забезпечує високу достовірність відповідей. Методика не створює психоемоційного напруження та підходить саме для дітей старшого дошкільного віку, які часто легше передають свої переживання через символічні образи.

2. Ігрова ситуація «Допоможи другові».

Цей метод був обраний через його здатність діагностувати не лише емоційно-ціннісний, а й поведінковий компонент толерантності. Ігрова форма

є природною для дошкільників, а тому дозволяє отримати об'єктивні дані про готовність дитини до допомоги, співпраці та співпереживання. Ситуація моделюється максимально наближено до реальних соціальних обставин, що дає змогу спостерігати за непередбачуваними проявами толерантної поведінки.

3. Ситуації морального вибору (міні-оповідання, казкові сюжети).

Методика була відібрана для оцінки рівня сформованості когнітивного компоненту толерантності, зокрема моральних орієнтацій, здатності аналізувати мотиви поведінки персонажів та робити гуманістичний вибір. Дошкільники добре реагують на художні сюжети, а тому моральні дилеми у казковій формі є ефективним способом діагностувати їх здатність до емпатії, співпереживання та морального міркування. Дитина не відчуває тиску або необхідності “правильної відповіді”, що підвищує надійність результатів.

4. Бесіда «Я і мої друзі».

Бесіда була обрана як метод, що дозволяє оцінити ступінь усвідомлення дитиною моральних норм, правил толерантної поведінки, а також особисті уявлення про дружбу, повагу та взаємодопомогу. Вербальна форма є природною для дітей старшого дошкільного віку, оскільки до 6 років вони вже можуть висловлювати власну думку, пояснювати мотиви поведінки та описувати свої взаємини з ровесниками. Метод забезпечує можливість уточнення відповідей та виявлення когнітивних прогалин у розумінні соціальних норм.

На основі аналізу наукових джерел, у нашому дослідженні було визначено такі критерії вихованості толерантності:

1. Когнітивний критерій – наявність знань про моральні норми, уявлення про толерантність, розуміння правил дружнього співжиття.

Показники: знання про поняття «добро» і «зло»; розуміння значення дружби, взаємоповаги, допомоги.

2. Емоційно-ціннісний критерій – емоційне ставлення до інших дітей та дорослих, рівень емпатії, здатність приймати індивідуальні відмінності.

Показники: позитивне чи нейтральне ставлення до ровесників; уміння співпереживати; готовність до співпраці; відсутність агресивних проявів.

3. Поведінковий критерій – практичні дії та вчинки дитини у повсякденній діяльності, прояви толерантності у грі, спілкуванні, побутових ситуаціях.

Показники: уміння ділитися, допомагати, співпрацювати; вирішення конфліктів мирним шляхом; дотримання правил колективної взаємодії.

Відповідно до зазначених критеріїв було визначено три рівні вихованості толерантності:

Високий рівень – дитина виявляє глибоке розуміння правил дружнього спілкування, активно виявляє доброзичливість, співчуття та емпатію, здатна допомогти іншому без додаткових вказівок дорослого, приймає відмінності між людьми.

Середній рівень – дитина знає та частково дотримується норм толерантної поведінки, виявляє доброзичливість вибірково; у конфліктних ситуаціях часто потребує допомоги дорослого; готовність допомогти виявляється після прохання.

Низький рівень – дитина не має чітких уявлень про правила співіснування, проявляє егоцентризм, конфліктність, інколи відмовляється допомагати ровесникам, не завжди здатна приймати індивідуальні відмінності інших.

Табл. 2.1.

Методики вивчення рівня вихованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку

№	Методика/ прийом	Що досліджується	Критерій	Очікувані показники рівня толерантності

1	Спостереження за дітьми у грі та спілкуванні	Особливості взаємин з ровесниками, готовність до співпраці	Поведінковий	<i>Високий</i> – активна співпраця, допомога іншим; <i>Середній</i> – співпраця епізодична; <i>Низький</i> – конфліктність, ізолюваність
2	Методика «Кольорові люди» (О. Єрмолова)	Емоційне ставлення до інших дітей	Емоційно-ціннісний	<i>Високий</i> – доброзичливий вибір кольорів, позитивне ставлення; <i>Середній</i> – нейтральне ставлення; <i>Низький</i> – відторгнення, негативні оцінки
3	Ігрова ситуація «Допоможи другові»	Готовність допомогти, співпереживання	Емоційно-ціннісний, поведінковий	<i>Високий</i> – проявляє ініціативу допомогти; <i>Середній</i> – допомагає після прохання; <i>Низький</i> – відмова або байдужість
4	Ситуації морального вибору	Здатність до емпатії, моральні орієнтири	Когнітивний, емоційно-ціннісний	<i>Високий</i> – свідомий вибір гуманного варіанта; <i>Середній</i> – вагається, діє під впливом дорослого; <i>Низький</i> – вибір егоїстичного варіанта
5	Бесіда «Я і мої друзі»	Усвідомлення норм спілкування, правил толерантної поведінки	Когнітивний	<i>Високий</i> – знає і пояснює правила толерантності; <i>Середній</i> – знає частково; <i>Низький</i> – відсутність знань, егоцентризм

Констатувальний етап був спрямований на визначення вихідного *рівня вихованості толерантності* в дітей старшого дошкільного віку за когнітивним, емоційно-ціннісним і поведінковим критеріями. Узагальнення отриманих даних дало змогу розподілити дітей *за трьома рівнями вихованості толерантності*.

Таблиця 2.2

Розподіл рівнів вихованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку (констатувальний етап)

Рівень вихованості толерантності	Кількість дітей	Відсоток (%)
Високий	5 дітей	25%
Середній	10 дітей	50%
Низький	5 дітей	25%
Всього:	20 дітей	100%

Діти з високим рівнем толерантності (25%). Такі діти продемонстрували сформоване розуміння правил дружнього спілкування й високий рівень емпатійності. Під час спостереження вони охоче вступали у взаємодію, проявляли ініціативу у співпраці, пропонували допомогу ровесникам без додаткового стимулювання дорослого. У ситуаціях морального вибору обирали гуманні рішення, правильно оцінювали поведінку персонажів та аргументували свій вибір. Емоційне ставлення до інших дітей було стабільно позитивним. Конфліктні ситуації вирішували мирним шляхом, здебільшого самостійно.

Діти із середнім рівнем толерантності (50%). Для цієї групи характерною стала часткова сформованість усіх критеріїв толерантності. Діти володіли знаннями про правила взаємодії та могли назвати важливість дружби, взаємоповаги й допомоги, проте застосовували ці знання непослідовно. Під час

спостережень вони здебільшого взаємодіяли доброзичливо, але в окремих ситуаціях проявляли невпевненість або пасивність. У випадках конфліктів часто потребували втручання дорослого для налагодження комунікації. У проєктивних методиках виявляли коливання між гуманним та егоцентричним вибором, а допомогу ровесникам надавали переважно після прохання.

Діти з низьким рівнем толерантності (25%). Для цієї групи були типовими труднощі у встановленні соціальних контактів та емоційній регуляції поведінки. Під час спостережень виявлялися часті конфлікти, небажання ділитися чи виконувати спільні завдання. Емоційне ставлення до ровесників нерідко було нестійким: діти швидко змінювали настрій, могли проявляти негативізм або відмовлятися від взаємодії. У ситуаціях морального вибору вони схилилися до егоцентричних варіантів, не завжди розуміли мотиви поведінки персонажів та мали труднощі з оцінкою вчинків. У бесідах спостерігалася обмеженість у знаннях про правила взаємодії та недостатній рівень сформованості уявлень про дружбу й співпрацю.

Отримані дані свідчать про те, що більшість дітей (50%) перебувають на середньому рівні сформованості толерантності та потребують цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи. Значна частина дітей (25%) має низький рівень розвитку толерантних якостей, що зумовлює необхідність системної педагогічної підтримки. Водночас 25% дітей демонструють високий рівень сформованості морально-ціннісних орієнтирів і можуть виступати позитивним соціальним прикладом для однолітків.

Таким чином, запропонована нами методика має комплексний характер, що забезпечує всебічне дослідження проблеми та дозволяє поєднати кількісні й якісні результати для отримання об'єктивної картини рівня сформованості толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

2.2. Система роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури

Система роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку є комплексною педагогічною конструкцією, яка об'єднує методичні прийоми, психолого-педагогічні умови та організаційні форми роботи. Вона ґрунтується на взаємозв'язку трьох основних рівнів: підготовчого, організаційного та корекційно-розвивального.

Метою системи роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури є формування у вихованців позитивного ставлення до себе та оточення, розвиток здатності до співпереживання, уміння приймати відмінності між людьми, запобігання проявам агресії й формування морально-етичних орієнтирів.

Як ми вже зазначили вище, виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку є складним багаторівневим процесом, який передбачає формування уявлень про соціальні норми, розвиток емпатії, уміння враховувати думки та почуття інших людей. Толерантність як соціально-психологічна якість включає повагу до різноманітності, вміння мирно вирішувати конфлікти та співпрацювати з іншими. Дошкільний вік є тим сприятливим періодом для формування цієї якості, оскільки діти активно сприймають соціальні ролі, навчальні ігри та художні твори, що моделюють поведінку в соціальному середовищі.

Використання дитячої літератури як засобу формування толерантності є науково обґрунтованим і методично доцільним. Художній образ створює для дитини безпечний простір, у якому вона може проживати складні моральні ситуації без реального ризику чи негативних наслідків. Через емоційну ідентифікацію з героями казок і оповідань діти вчаться розуміти мотиви вчинків, співпереживати, приймати іншу точку зору. Сюжетні лінії моделюють соціальні ролі та демонструють наслідки як доброзичливої, так і нетолерантної поведінки. Літературні твори активізують усі компоненти толерантності — **когнітивний** (знання про норми), **емоційний** (емпатія, співчуття) та

поведінковий (уміння співпрацювати, допомагати, мирно вирішувати конфлікти), що робить їх універсальним виховним інструментом. Дитяча література є вагомим засобом у вихованні толерантності, оскільки через казки, оповідання та вірші дитина отримує можливість проживати різні життєві ситуації, співпереживати персонажам, розуміти мотиви їхньої поведінки та оцінювати моральний вибір героїв. Використання літературних творів дозволяє педагогам організовувати інтерактивні форми роботи: бесіди, драматизації, рольові ігри, обговорення конфліктних ситуацій, що сприяють розвитку уявлень про справедливість, дружбу, взаємоповагу та співпрацю.

Система роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури передбачає кілька ключових компонентів:

1. Підбір відповідних літературних творів – вибір текстів, які містять ситуації співпраці, взаєморозуміння, дружби та прийняття відмінностей. Це можуть бути казки з різних культур, оповідання про взаємодопомогу, сюжети про різноманітність поглядів та поведінки.

2. Організація педагогічного процесу – систематичне проведення занять, де література використовується не тільки для читання, а й для аналізу поведінки героїв, обговорення їхніх дій, моделювання альтернативних варіантів розвитку сюжету.

3. Використання інтерактивних методів – драматизація, ігри, дискусії, арт-терапевтичні та творчі завдання (малювання, аплікації), що допомагають дітям висловлювати власні емоції та думки, а також навчитися враховувати погляди інших.

4. Формування моральних уявлень і соціальних навичок – через поступове ускладнення завдань дитина вчиться аналізувати поведінку героїв, робити моральний вибір, співпереживати, проявляти емпатію, розвивати навички мирного вирішення конфліктів.

5. Системність і регулярність впливу – ефективне виховання толерантності потребує системного підходу: заняття з літературою мають проводитися регулярно, інтегруватися з іншими видами діяльності (ігри, фізична активність, бесіди), а також враховувати індивідуальні особливості дітей.

Таким чином, система роботи з виховання толерантності засобом дитячої літератури поєднує методичну структуру, педагогічні прийоми та психологічні принципи, спрямовані на розвиток соціально-емоційних компетентностей дітей старшого дошкільного віку. Це дозволяє не лише формувати базові уявлення про толерантність, а й створювати умови для практичного застосування цих знань у повсякденному житті дітей.

Система роботи має *поетапну структуру*, включає цілісний комплекс педагогічних умов, методів, організаційних форм і літературних творів, що забезпечують ефективність формувального впливу. Її зміст і логіка ґрунтуються на теоретичних положеннях розділу 1; результатах констатувального етапу (підрозділ 2.1); вікових особливостях дітей старшого дошкільного віку; можливостях дитячої літератури як засобу морально-ціннісного виховання.

Система включає *три етапи реалізації*, узгоджені зі структурою толерантності:

1. підготовчий,
2. організаційно-формувальний,
3. корекційно-розвивальний.

1. Підготовчий етап. Мета етапу — створення умов для ефективного формування толерантності та добір літературного матеріалу, який відповідає морально-етичній проблематиці, віковим можливостям дітей і завданням формувального експерименту.

Для роботи на підготовчому етапі були відібрані короткі, емоційно зрозумілі твори, що підводять дітей до усвідомлення базових понять доброти,

взаємодопомоги й дружби. Зокрема, використовувалися оповідання В. Сухомлинського «Добре слово», «Ледача подушка», «Сьома дочка», українські народна казка «Два півники», казка народів світу «Про двох друзів», а також короткі вірші Г. Бойка про добрі вчинки. Ці твори допомогли створити морально-емоційний фон, визначити початкові уявлення дітей та забезпечити плавний перехід до формульовального етапу.

Завдання підготовчого етапу:

1. узгодити зміст системи роботи з результатами діагностики рівнів толерантності;
2. підібрати художні твори, що містять ситуації морального вибору, прояви дружби, взаємодопомоги та прийняття інших;
3. визначити організаційні форми й педагогічні методи;
4. підготувати дітей до сприймання художніх текстів шляхом ввідних бесід;
5. забезпечити співпрацю вихователя та батьків (інформування, рекомендації, консультації).

Організаційні форми підготовчого етапу:

- Індивідуальні та групові бесіди на тему: «Що означає бути добрим?», «Хто такий справжній друг?», «Як ми можемо допомагати один одному?».
- Діагностичні міні-ігри: «Добрий вчинок», «Закінчи історію», «Кому потрібна допомога?».
- Консультації для батьків: «Толерантна поведінка вдома», «Як читання формує моральні якості дитини».
- Створення міні-бібліотеки групи з добіркою оповідань і казок про дружбу, доброту, взаємоповагу.

2. Організаційно-формульовальний етап. Це центральний етап, під час якого систематично, планово й цілеспрямовано формуються компоненти толерантності засобами літератури.

На цьому етапі основою роботи стали твори, що містять яскраві моральні ситуації та зразки взаємодопомоги, емпатії, співпраці. До роботи було включено оповідання В. Сухомлинського «Серце матері», «Краса людського серця», «Горобеня і жайворонки», українські народні казки «Кривенька качечка», «Котик і Півник», казки народів світу «Бременські музиканти», «Попелюшка», а також сучасні твори І. Андрусика «Вісім повістей про дружбу» та Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії».

Ці тексти стали основою для драматизацій, ігор на співпрацю, обговорення моральних виборів та моделювання альтернативних рішень у конфліктних ситуаціях.

Завдання етапу:

- формувати у дітей уявлення про соціальні норми поведінки;
- розвивати емпатію, співпереживання, здатність розуміти почуття інших;
- збагачувати моральний досвід через аналіз художніх образів;
- навчати конструктивному вирішенню конфліктів;
- формувати навички діалогу, співпраці, доброзичливого спілкування.

Організаційні форми:

1. Читання та обговорення творів
  - постановка запитань до тексту;
  - аналіз вчинків героїв;
  - прогнозування альтернативних рішень.
2. Драматизації та інсценізації
  - розігрування ролей, що сприяє розвитку емпатії;
  - проживання ситуацій морального вибору.
3. Рольові та ситуативні ігри
  - «Світ без конфліктів»,
  - «Допоможи другові»,

- «Знайди спільне».
4. Творча діяльність
    - малюнки за мотивами твору;
    - колажі «Що таке дружба?»;
    - створення книжок-малюнків «Правила толерантності».
  5. Міні-дискусії та колективні обговорення
    - «Чому важливо поважати інших?»
    - «Як допомогти тому, хто засмутився?».
  6. Інтерактивні технології
    - «Альтернативний фінал казки»;
    - «Уява як місток до іншої людини».

На організаційно-формульованому етапі було складено тематичний тижневий план формульованої роботи, що включав різні форми діяльності з використанням дитячої літератури. План передбачав щоденну взаємодію з дітьми, спрямовану на розвиток емпатії, доброзичливості, уміння співпрацювати та сприймати відмінності між людьми.

Тижневий план формульованої роботи. *Понеділок — День знайомства з темою доброти*

Літературний твір: В. Сухомлинський «Серце матері»

Форми роботи: читання та обговорення твору; постановка запитань: «Чому герой вчинив так?», «Що ти відчув би на його місці?»; творче завдання: малюнок «Добрі вчинки моєї сім'ї».

Розвивальні завдання: формування емпатії, уміння аналізувати моральні вчинки.

Вівторок — День співпраці та взаємодопомоги

Літературний твір: українська народна казка «Кривенька качечка»

Форми роботи: рольова гра «Постав себе на місце героя»; ситуаційна гра «Допоможи другові»; робота в парах: «Що ми можемо зробити разом?».

Розвивальні завдання: співпраця, взаємодопомога, розуміння потреб іншого.

Середа — День емпатії та дружби

Літературний твір: казка «Бременські музиканти»

Форми роботи: інсценізація уривків казки; групова дискусія «Чому музиканти не покинули один одного?»; вправа на емпатію: «Якби я був героєм...».

Розвивальні завдання: командна взаємодія, підтримка, емоційне розуміння.

Четвер — День вирішення конфліктів

Літературний твір: В. Сухомлинський «Горобеня і жайворонки»

Форми роботи: аналіз ситуації конфлікту; гра «Світ без конфліктів» (діти обирають мирні рішення); моделювання альтернативного фіналу казки.

Розвивальні завдання: уміння домовлятися, знаходити компроміс, уникати агресії.

П'ятниця — День дружнього спілкування та підбиття підсумків

Літературний твір: Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі...» (уривок про дружбу)

Форми роботи: міні-дискусія «Що означає бути хорошим другом?»; творчий колаж «Правила дружби»; гра «Знайди спільне» (діти шукають те, що поєднує їх з іншими).

Розвивальні завдання: закріплення навичок толерантної поведінки.

Очікуваний результат тижня: діти усвідомлюють значення доброти, взаємодопомоги й співпраці; зростає рівень емпатії та доброзичливого ставлення до ровесників; діти починають застосовувати навички мирного вирішення конфліктів у реальних ситуаціях; формується позитивний соціально-емоційний клімат у групі.

3. Корекційно-розвивальний етап. Мета — поглиблення сформованих умінь, корекція труднощів, закріплення навичок співпраці та взаємоповаги.

Корекційно-розвивальний етап був спрямований на поглиблення сформованих умінь, корекцію труднощів у спілкуванні та закріплення навичок толерантної поведінки. Робота на цьому етапі поєднувала цілеспрямоване читання літературних творів із соціально-емоційними вправами, груповою взаємодією та практичними ситуаціями, що моделювали поведінку у повсякденному житті дітей.

Для роботи використовувалися твори, які розкривають теми вибачення, примирення, взаєморозуміння, подолання образи й прийняття іншого. До добірки входили оповідання В. Сухомлинського «Як Сергійко навчився вибачати», «Навчи серце добру», історії С. Козлова про Їжачка і Ведмедика, а також казка «Про хлопчика, який не хотів ділитися».

Читання цих творів поєднувалося з обговоренням мотивів поведінки персонажів, вправами на емоційну регуляцію та малими груповими завданнями, що сприяли формуванню позитивного досвіду взаємодії між дітьми.

Завдання корекційно-розвивального етапу:

1. Корекція агресивних, замкнених або тривожних проявів у поведінці дітей.
2. Розвиток уміння вибачати, приймати вибачення та відновлювати стосунки.
3. Формування навичок моральної самооцінки та самоконтролю.
4. Закріплення позитивних моделей поведінки, отриманих у попередніх етапах.
5. Підтримка навичок доброзичливого спілкування у різних видах діяльності.

Організаційні форми корекційно-розвивального етапу:

- Соціально-емоційні міні-тренінги: «Як розпізнати свій настрій», «Як заспокоїтися, коли злишся», «Як сказати про свою образу».
- Групові ігри на взаємодію: «Ланцюжок добрих слів», «Дай руку другові», «Разом ми зможемо».
- Робота в малих групах (пари або трійки для виконання спільних завдань), що сприяє подоланню сором'язливості та навчанню співпраці.

- Вправи на примирення: «Як попросити вибачення?», «Що я можу зробити, щоб помиритися?».
- Консультації для батьків і вихователів: «Як підтримати толерантність у домашніх ситуаціях», «Стратегії ненасильницького спілкування з дітьми».

4. Робота з батьками. Система передбачає активне залучення батьків, що підсилює ефективність формувального впливу.

Основні форми роботи:

- консультації на тему толерантності;
- рекомендаційні списки літератури;
- родинні читання;
- спільні творчі проєкти («Книга добрих вчинків нашої сім'ї»);
- інформаційні бюлетені про розвиток емпатії.

Структура системи роботи є цілком закономірною й педагогічно виправданою. Підготовчий етап забезпечує формування первинного уявлення про моральні категорії, подає дітям доступні образи доброти, дружби та взаємодопомоги. Організаційно-формувальний етап створює умови для практичного засвоєння толерантної поведінки через обговорення творів, ігрову взаємодію та моделювання ситуацій. Корекційно-розвивальний етап спрямований на закріплення отриманих знань і навичок, подолання можливих труднощів, відпрацювання емоційної регуляції та конструктивних способів взаємодії. Така послідовність дозволяє забезпечити цілісність, системність та результативність формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

У процесі формувального експерименту суворо дотримувалися етичних принципів педагогічної діяльності. Участь дітей у всіх видах роботи була добровільною та ненасильницькою; урахувались їхні індивідуальні емоційні стани, темп діяльності та рівень готовності до взаємодії. Усі вправи та методи мали безпечний, доброзичливий характер і не передбачали змагання, навішування ярликів, оцінювання особистості чи порівняння дітей між собою.

Перед початком експерименту було отримано усне погодження батьків, а результати спостережень використовувалися виключно в узагальненому вигляді. Дотримання принципів конфіденційності, психологічного комфорту та поваги до гідності дитини забезпечило безпечне середовище для формування толерантної поведінки.

Таблиця 2.3

Система роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури (з урахуванням рекомендованих творів із Розділу 1)

Етап роботи	Рекомендовані літературні твори	Форми роботи	Компонент толерантності	Очікувані результати
Підготовчий	В. Сухомлинський: «Добре слово», «Ледача подушка»; Українська народна казка: «Два півники»; Казки народів світу: «Про двох друзів»; Г. Бойко: вірші про добрі вчинки	Вступні бесіди; читання коротких оповідань; індивідуальні міні-обговорення; консультації з батьками	Когнітивний, емоційно-ціннісний	Формування початкових уявлень про дружбу, доброту, взаємоповагу; підготовка до сприйняття моральних ситуацій; встановлення позитивного емоційного фону

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Організаційно-формувальний</p>	<p>В. Сухомлинський: «Серце матері», «Краса людського серця», «Горобеня і жайворонок»; Українські народні казки: «Кривенька качечка», «Котик і Півник»; Казки народів світу: «Бременські музиканти», «Попелюшка»; Сучасні автори: І. Андрусак «Вісім повістей про дружбу», Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі...»</p>	<p>Читання та обговорення сюжетів; драматизації; рольові ігри; колективні творчі роботи (малюнки, колажі); міні-дискусії «Що б я зробив?»; вправи на емпатію «Постав себе на місце героя»</p>	<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий</p>	<p>Розвиток емпатії; здатність аналізувати вчинки героїв; формування морального вибору; навчання співпраці; розвиток уміння вирішувати конфлікти мирним шляхом</p>
---	---	---	--	--

Корекційно-розвивальний	В. Сухомлинський: «Як Сергійко навчився вибачати», «Навчи серце добру»; С. Козлов: оповідання про Їжачка і Ведмедика; Казки народів світу: «Про хлопчика, який не хотів ділитися»	Бібліотерапія; соціально-емоційні тренінги; групові ігри на співпрацю; робота в малих групах; вправи на примирення «Як попросити вибачення?»; консультації для батьків	Емоційно-ціннісний, поведінковий	Корекція агресивності та замкненості; розвиток самоконтролю; уміння вибачати та приймати вибачення; стабільні навички толерантної поведінки; здатність до мирної взаємодії
Робота з батьками (усі етапи)	Твори, рекомендовані для домашнього читання: В. Сухомлинський, народні казки, сучасні історії про дружбу	Родинні читання; інформаційні листи; спільні проекти «Книга добрих вчинків»; консультації	Когнітивний, емоційно-ціннісний	Єдність виховних впливів; підтримка емоційного розвитку вдома; зміцнення навичок емпатії та взаємоповаги

Подана таблиця відображає цілісну систему роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури,

структуровану відповідно до основних етапів формувального експерименту. На кожному етапі використано літературні твори, рекомендовані у теоретичному розділі дослідження, що забезпечує послідовність, наукову обґрунтованість і логічний зв'язок між теоретичними положеннями та практичною частиною роботи.

Добір творів здійснювався з урахуванням вікових, емоційних та когнітивних можливостей дітей старшого дошкільного віку, а також змістового потенціалу текстів щодо розвитку емпатії, моральних якостей, навичок співпраці та прийняття відмінностей між людьми. Представлені форми роботи (читання, обговорення, драматизація, рольові та ситуативні ігри, творчі завдання) забезпечують різнобічний вплив на когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти толерантності.

Запропонована *система має комплексний характер*: вона поєднує педагогічну роботу з дітьми та взаємодію з батьками, що сприяє узгодженню виховних впливів і закріпленню позитивних моделей поведінки в сімейному середовищі. Очікувані результати на кожному з описаних етапів демонструють поступове ускладнення завдань і відображають динаміку формування толерантності – від первинного ознайомлення з моральними категоріями до оволодіння стійкими навичками соціальної взаємодії.

Отже, ми можемо зазначити, що системність, послідовність та інтегрованість використаних форм і засобів забезпечують ефективність педагогічного впливу та підтверджують практичну значущість дитячої літератури у формуванні толерантної поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Ефективність системи виховання толерантності значною мірою залежить від дотримання певних умов та врахування індивідуальних особливостей дітей. По-перше, важливим є *індивідуальний підхід*, який передбачає врахування характеру, темпераменту та соціальних особливостей кожної дитини. По-друге, доцільним є *поєднання різних методів та форм*

роботи, таких як читання літературних творів, обговорення, творчі завдання та інтерактивні ігри. По-третє, *завдання повинні ускладнюватися поступово* — від простих сюжетних ситуацій до комплексних моральних дилем. По-четверте, *залучення батьків* у процес виховання, зокрема через спільні заняття та домашні завдання, значно підвищує ефективність системи, а систематичний моніторинг та корекція результатів дозволяють адаптувати систему відповідно до потреб конкретної групи дітей.

Звісно, що запровадження системи виховання толерантності може супроводжуватися певними труднощами. Однією з основних причин є недостатній рівень сформованості соціально-емоційних навичок у дітей, що проявляється у різних ситуаціях, наприклад, у неможливості контролювати емоції, співпереживати або приймати думку інших. Індивідуальні особливості дітей, такі як різний рівень розвитку мовлення, темперамент, схильність до агресії або замкнутість, також ускладнюють процес. Крім того, ефективність системи залежить від педагогічного досвіду вихователя: не всі спеціалісти вміють організовувати дискусії, драматизації та інтерактивні ігри на належному рівні. Важливу роль відіграє соціальне середовище та сімейні фактори. Повна або навіть часткова відсутність підтримки батьків, найменші конфлікти у сім'ї або недостатнє заохочення толерантної поведінки вдома знижують ефективність виховного процесу. І, звісно ж, невідповідність літературних творів віковим особливостям дітей — надто складні сюжети або незрозумілі моральні ситуації — також може стати причиною зниження результативності системи.

Принцип системності у вихованні толерантності у дітей старшого дошкільного віку є ключовим, оскільки процес формування соціально-емоційних компетентностей потребує чіткої послідовності, регулярності та взаємозв'язку всіх компонентів педагогічної діяльності. Системний підхід забезпечує послідовний розвиток: діти поступово засвоюють поняття співпраці, взаємоповаги та емпатії, починаючи з простих сюжетних ситуацій і

переходячи до більш складних моральних дилем. Регулярність та повторюваність занять формують у дітей стабільні соціальні навички, закріплюють позитивні моделі поведінки та зменшують ризик виникнення конфліктів. Взаємозв'язок різних методів та форм роботи — читання, обговорення, ігри, творчість — дозволяє комплексно охопити емоційний, когнітивний та поведінковий аспекти розвитку толерантності. Системний підхід передбачає також постійний моніторинг і корекцію, що дає змогу вчасно виявляти труднощі та адаптувати педагогічні прийоми відповідно до індивідуальних особливостей дітей.

Отже, без дотримання принципу системності виховання толерантності ризикує стати фрагментарним, коли знання і навички формуються випадково, не закріплюються та не застосовуються на практиці.

2.3.Рекомендації вихователям щодо виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури

У процесі формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку важливе значення має практична діяльність вихователя, спрямована на створення умов для засвоєння дітьми морально-етичних норм та цінностей.

Безперечно, особливу роль у процесі виховання толерантності відіграє дитяча література, адже вона не лише збагачує духовний світ дитини, а й сприяє розвитку емоційності, співчуття, чуйності та доброзичливості. Проте навіть за умови ретельного добору художніх творів, дотримання принципу системності виховного процесу, врахування індивідуальних і вікових особливостей дітей, некомпетентність вихователя може звести «на нуль» усі зусилля.

Недостатня педагогічна майстерність, невміння встановити емоційний контакт, неухважність до емоційних реакцій дітей можуть створити психологічний бар'єр між педагогом і дитиною. Унаслідок цього знижується

рівень довіри, порушується атмосфера безпеки та прийняття, без яких формування толерантності стає неможливим.

Враховуючи, що результативність виховання толерантності залежить не лише від використаних засобів і методів, а насамперед від особистісних якостей вихователя, його професійної компетентності, ми вирішили розробити методичні рекомендації для педагогів як досвідчених, так і молодих. Під час їх створення були враховані всі можливі причини низької результативності та неефективного використання ресурсів у процесі виховання, зокрема: недостатня педагогічна майстерність, відсутність емоційного контакту з дітьми, ігнорування індивідуальних особливостей та потреб вихованців, а також помилки у виборі та застосуванні літературних творів.

Таким чином, розроблені рекомендації мають на меті забезпечити системний, цілеспрямований та гнучкий підхід до виховання толерантності, сприяючи формуванню у дітей старшого дошкільного віку гуманних цінностей, моральної свідомості та навичок співпраці.

Основні методичні рекомендації

1. Добір літературних творів слід здійснювати з урахуванням їх морально-етичного змісту та здатності формувати гуманні цінності, такі як дружба, співчуття, чесність і взаємоповага.

2. Організація бесід та обговорень після читання сприяє розвитку у дітей уміння висловлювати власну думку, аналізувати поведінку персонажів та оцінювати їхні вчинки.

3. Театралізація та рольові ігри дозволяють дітям емоційно переживати події твору, ставати на місце героїв, формувати емпатію.

4. Порівняльний аналіз персонажів і ситуацій допомагає усвідомити різні точки зору та сприяє прийняттю відмінностей у поведінці, зовнішності чи культурних особливостях.

5. Діалог – форма спілкування вихователя з дітьми створює атмосферу довіри та безпеки, що є однією з необхідних умов для формування толерантності.

6. Формування позитивного емоційного досвіду під час читання та обговорень посилює засвоєння моральних ідей.

7. Ознайомлення з творами різних народів світу розширює світогляд дітей та виховує повагу до культурного розмаїття.

8. Інтеграція (об'єднання) літератури з іншими видами діяльності (образотворчою, музичною, рухливою) сприяє глибшому усвідомленню моральних цінностей.

9. Особистий приклад вихователя — демонстрація доброзичливості, терпимості та поваги до думок інших — є ключовим елементом процесу виховання.

10. Співпраця з батьками забезпечує цілісність виховного процесу та підтримує формування толерантності у сімейному середовищі.

Додаткові методичні рекомендації

1. Використовувати міжпредметні зв'язки: поєднувати літературні твори з іншими освітніми напрямками (музика, образотворче мистецтво, природознавство, соціальні ігри) для посилення емоційного сприйняття.

2. Акцент на емоційну грамотність: навчати дітей розпізнавати і вербалізувати власні емоції та почуття персонажів.

3. Стимулювати самостійне мислення: пропонувати дітям знаходити альтернативні рішення конфліктів героїв, що розвиває критичне мислення та навички вирішення проблем.

4. Використовувати ігри на рольові моделі: створювати ситуації, де діти проявляють співпрацю, повагу та співпереживання.

5. Залучати дітей до спільного вибору літератури: давати можливість пропонувати книги, що підвищує мотивацію та відчуття власної цінності.

6. Регулярно повторювати ключові моральні уроки: проводити короткі повторювальні бесіди для закріплення засвоєних цінностей.

7. Використовувати ілюстрації та візуальні матеріали: допомагають краще зрозуміти сюжет, емоції героїв та взаємовідносини.

8. Залучати елементи сімейного виховання: рекомендувати батькам обговорювати прочитані твори вдома для посилення ефекту.

9. Проводити «круглі столи» для дітей: обговорювати думки про героїв та їхні вчинки для формування конструктивного спілкування.

10. Враховувати індивідуальні темпи розвитку: забезпечувати додаткові вправи та повторення для дітей, які потребують більше часу для засвоєння моральних уроків.

Рекомендації щодо критеріїв добору літературних творів

Щоб дитяча література ефективно виконувала виховну функцію, вихователю варто враховувати такі критерії добору творів:

Морально-етичний зміст: наявність чітких моральних ситуацій, зразків доброти, взаємодопомоги, прийняття інших.

Емоційна насиченість: текст має викликати емпатію й сприяти співпереживанню героям.

Доступність для розуміння: сюжет, мова, образи повинні відповідати віковим можливостям дітей.

Культурна різноманітність: включення творів народів світу сприяє розвитку поваги до інших культур.

Психологічна безпека: уникнення жорстоких, травматичних або занадто напружених сюжетів.

Відповідність виховним завданням: кожен твір має відповідати конкретній цілі заняття.

Також ми описали *типові помилки вихователів, яких варто уникати.*

При організації виховання толерантності засобами дитячої літератури вихователям важливо уникати типових помилок, які можуть знизити ефективність роботи:

1. Формальне читання твору без подальшого обговорення.

У цьому випадку діти не засвоюють моральний зміст тексту, а робота зводиться до ознайомлення зі сюжетом.

2. Нав'язування вихователем “правильних” відповідей.

Це блокує розвиток самостійного мислення та здатності оцінювати вчинки героїв.

3. Критика або висміювання висловлювань дітей.

Страх помилитися руйнує атмосферу довіри й перешкоджає формуванню емпатії.

4. Використання занадто складних або травмувальних сюжетів.

Надмірно драматичні історії можуть викликати тривожність або негативні переживання.

5. Порівняння дітей між собою.

Це суперечить принципам толерантності та створює емоційний дискомфорт.

6. Ігнорування індивідуальних особливостей дитини.

Є діти емоційно чутливі, сором'язливі або схильні до імпульсивних реакцій — це потрібно враховувати.

Рекомендації щодо створення емоційного мікроклімату

1. Особистий контакт та невербальна взаємодія — звертання по імені, контакт очей, спокійна увага, посмішка, підбадьорюючі жести та дотики.

2. Активне слухання — вислуховувати дітей до кінця, не перебиваючи, уникати знецінення їхніх слів.

3. Контроль мови та інтонації — уникати різких тонів та слів-паразитів, правильно розставляти інтонаційні акценти.

4. Спостережливість за емоціями — враховувати настрій дітей, заохочувати їх до вираження почуттів.

5. Позитивна атмосфера — частіше посміхатися, сміятися разом із дітьми, контролювати прояви втоми чи турботи на обличчі.

6. Рефлексія та педагогічна витримка — аналізувати власну поведінку, визнавати помилки, аргументовано і терпляче переконувати дітей у правильності цінностей.

Сприятливий емоційний мікроклімат забезпечує довіру, безпеку та відкритість у спілкуванні, що полегшує засвоєння моральних норм і розвиток емпатії. Він є підґрунтям для ефективного впровадження основних і додаткових методичних рекомендацій, підвищуючи результативність процесу виховання толерантності.

Для забезпечення результативності виховної роботи необхідно дотримуватися таких педагогічних умов:

1. Створення емоційно безпечного середовища, де дитина може вільно висловлювати свою думку без страху бути осудженою.

2. Системність і регулярність занять, що забезпечує поступове формування навичок толерантної поведінки.

3. Активна включеність вихователя, його особистий приклад і рефлексивна позиція.

4. Урахування індивідуальних особливостей дітей, їхніх потреб, рівня розвитку та емоційної чутливості.

5. Використання інтерактивних методів, які активізують емоції та мислення.

6. Співпраця з сім'єю, що сприяє узгодженню виховних впливів.

Таким чином, системне застосування основних, додаткових методичних рекомендацій та принципів створення емоційного мікроклімату формує у старших дошкільників толерантну, соціально адаптовану особистість, готову до співпраці, взаємоповаги та конструктивного вирішення конфліктів у

колективі. Отже, методичні рекомендації, розроблені для вихователів, спрямовані на забезпечення цілісного, осмисленого й морально безпечного процесу формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку. Вони охоплюють добір літературних творів, організацію різних форм діяльності, створення атмосфери співпраці та поваги, а також взаємодію з батьками. Дотримання зазначених принципів, умов і рекомендацій сприятиме становленню у дітей гуманних якостей, розвитку емпатії, уміння співпрацювати та приймати різноманітність людського світу.

Висновки до розділу 2

У другому розділі представлено практичне дослідження, спрямоване на виявлення рівнів вихованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку та розробку й реалізацію формувальної роботи засобом дитячої літератури.

На констатувальному етапі за допомогою комплексу методик (спостереження, ситуацій морального вибору, бесід, ігрових діагностичних завдань) було визначено індивідуальні особливості прояву толерантності та розподілено дітей за трьома рівнями її сформованості. Встановлено, що більшість дітей мають середній рівень вихованості толерантності, тоді як частина продемонструвала високі та низькі показники за когнітивним, емоційно-ціннісним і поведінковим критеріями.

На основі результатів діагностики була розроблена система формувальної роботи, яка включала використання дитячої літератури, емоційно-ціннісні вправи, рольові й ситуаційні ігри, творчу діяльність та організовані форми групової взаємодії. Зміст формувальної роботи був спрямований на розвиток уміння співпрацювати, проявляти доброзичливість, емпатію, мирно вирішувати конфлікти й приймати індивідуальні відмінності.

Практична реалізація формувальної системи засвідчила позитивну динаміку у поведінкових та емоційних проявах дітей: вони частіше виявляли готовність допомагати, використовували мирні способи вирішення суперечок, більш усвідомлено реагували на почуття інших. Це підтверджує ефективність розроблених педагогічних впливів та доцільність використання дитячої літератури як засобу виховання толерантності.

Виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку є складним процесом, ефективність якого значною мірою залежить від компетентності вихователя, правильно підібраних методів і створення сприятливої емоційної атмосфери. На основі розроблених методичних рекомендацій виділимо ключові аспекти, що забезпечують результативність виховного процесу:

1. Системний підхід до використання дитячої літератури дозволяє формувати моральні цінності, соціальні навички та розвиток емпатії у дітей, забезпечуючи їхню здатність усвідомлювати і приймати відмінності в оточуючих.

2. Додаткові методичні прийоми — інтеграція з іншими видами діяльності, розвиток емоційної грамотності та критичного мислення — поглиблюють вплив літературних творів та підвищують мотивацію дітей до соціальної взаємодії.

3. Створення сприятливого емоційного мікроклімату у групі забезпечує довіру, безпеку та відкритість у спілкуванні, що є підґрунтям для ефективного засвоєння моральних норм та практичного застосування принципів толерантності.

Висновки

У процесі виконання дослідження було послідовно реалізовано всі поставлені завдання, що дало змогу комплексно розкрити проблему виховання толерантності в дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури.

1. У процесі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури було встановлено, що толерантність є інтегрованою моральною якістю, яка формується через емоційне сприйняття, усвідомлення соціальних норм і практику гуманної поведінки. Доведено значний потенціал дитячої літератури у розвитку емпатії, доброзичливості, уміння співпрацювати та приймати індивідуальні відмінності.

2. Визначено зміст, завдання та особливості виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного ЗДО. Підкреслено важливість емоційно безпечного середовища, роль комунікативної взаємодії, залучення дітей до моральних ситуацій та поєднання літературних творів із різними видами діяльності (ігровою, мовленнєвою, творчою).

3. Обґрунтовано критерії та показники вихованості толерантності та визначено її рівні. За результатами констатувального етапу встановлено, що 25% дітей мають високий рівень сформованості толерантності, 50% — середній, а 25% — низький рівень. Найбільші труднощі виявлено у сферах: прийняття іншої точки зору, уміння мирно вирішувати конфлікти, рівня емпатії та готовності до співпраці.

4. Розроблено систему роботи з виховання толерантності засобами дитячої літератури, яка включала підготовчий, формувальний і корекційно-розвивальний етапи. Система містила добір художніх творів морально-етичного змісту, використання інтерактивних методів (бесіди, рольові ігри, драматизації, ситуаційні завдання), роботу в парах і групах. Реалізація цієї системи сприяла підвищенню рівня емпатії дітей, покращенню навичок співпраці та зменшенню кількості конфліктних взаємодій.

5. Розроблені методичні рекомендації для вихователів підтвердили свою практичну цінність. Вони забезпечують цілісний підхід до виховання толерантності: допомагають добирати відповідні літературні твори, організовувати емоційно-ціннісне обговорення, формувати позитивний морально-психологічний клімат у групі та співпрацювати з батьками щодо підтримки толерантної поведінки дітей.

Таким чином, виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку є актуальною проблемою психології та педагогіки, що потребує системного, науково обґрунтованого підходу з урахуванням індивідуальних особливостей дітей і культурного контексту.

Отже, результати експерименту доводять, що використання дитячої літератури як засобу виховання толерантності є ефективним педагогічним інструментом, який сприяє гармонійному розвитку особистості, формуванню гуманних почуттів, умінь співпрацювати та приймати різноманітність соціального світу.

Список використаних джерел

1. **Базовий компонент дошкільної освіти України.** Київ: МОН України, 2021. 46 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovyi-komponent-doshkilnoyi-osvity-nova-redaktsiya.pdf>
2. **Бех І. Д.** Виховання особистості: гуманістична педагогіка. Київ: Либідь, 2015. 280 с.
3. **Біляєва О. М.** Використання дитячої літератури у формуванні моральних якостей дошкільників. *Дошкілля*. 2022. № 1. С. 27–31.
4. **Вовк Г. О.** Соціальна толерантність в контексті комунікативної компетентності особистості. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 44–48.
5. **Гавриш Н. В.** Соціально-моральний розвиток дітей дошкільного віку. Київ: Генеза, 2020. 256 с.
6. **Гупаловська В. А., Черноба І. А.** Толерантність як особистісна властивість. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2013. Вип. 45 (2). С. 45–54.
7. **Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО.** Париж: UNESCO, 1995. Режим доступу: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139238>
8. **Довгополова Я. В.** Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції. У: Гребенюк Г. Є. (ред.). *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України*. Харків: Стиль Іздат, 2005. С. 85–90.
9. **Завгородня Н. М.** Емпатія як передумова формування толерантності у дошкільників. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2021. № 2. С. 44–52.
10. **Закон України «Про дошкільну освіту»** від 11.07.2001 № 2628–III. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

11. **Закон України «Про освіту»** від 05.09.2017 № 2145–VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
12. **Закон України «Про охорону дитинства»** від 26.04.2001 № 2402–III. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
13. **Капітан Л. В.** Толерантність як ціннісна характеристика особистості дошкільника. *Педагогічний альманах*. 2019. № 42. С. 89–95.
14. **Козлюк О. А.** Гуманістична функція педагогіки толерантності як прояв формування ціннісних орієнтацій. *Інноватика у вихованні*. 2024. Вип. 19. С. 49–59.
15. **Кононко О. Л.** Емоційний розвиток дітей дошкільного віку. Київ: Світич, 2016. 144 с.
16. **Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.** Київ: МОН України, 2000.
17. **Косенко Л.** Роль художніх творів у розвитку емоційної сфери дітей. *Психологія і педагогіка*. 2020. № 6. С. 55–60.
18. **Крутий К. Л.** Педагогіка дошкільця: сучасні підходи та технології. Запоріжжя: Акцент, 2018. 340 с.
19. **Лепкий В.** Толерантність як соціально-педагогічний феномен. Львів: Світ, 2020. 200 с.
20. **Ляпунова В. А.** Педагогічна толерантність як чинник фахової компетентності майбутніх педагогів. *Дослідження різних напрямків педагогіки та психології*. 2015. С. 23–31.
21. **Ляпунова В. А.** Психологічні виміри толерантності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 43. С. 203–210.
22. **Малишевська І. А.** Формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Київ: Мандрівець, 2022. 200 с.

23. **Молчанова А. О.** Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
24. **Омельчук С. О.** Формування моральних цінностей у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта*. 2021. № 3. С. 12–17.
25. **Орловська О. В.** Толерантність та її сутнісні характеристики. *Збірник наукових праць ХІСТ Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 159–163.
26. **Пісоцький В. П.** Проблема толерантності в християнській етиці. Дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1998. 199 с.
27. **Полякова В. І.** Соціально-психологічні умови розвитку гендерної толерантності вчителів ЗНЗ. Дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2018. 342 с. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0412290-00#Text>
28. **Русова С. Ф.** Дошкільне виховання. Київ: Освіта, 2021. 228 с.
29. **Савченко О. Я.** Дитяча література у вихованні молодших дітей. Київ: Освіта, 2019. 190 с.
30. **Сухомлинський В. О.** Серце віддаю дітям. Київ: Освіта, 2018. 352 с.
31. **Сухомлинський В. О.** Сто порад учителеві. Київ: Радянська школа, 1988. 352 с.
32. **Терещенко К.** Толерантність як детермінанта психологічного здоров'я особистості. *Актуальні проблеми психології*. Т. І. Вип. 57. С. 90–95.
33. **Штепа О. С.** Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 210 с.
34. **Banks J.** Cultural Diversity and Education. New York: Routledge, 2016. 280 p.
35. **Dodge D., Colker L., Heroman C.** The Creative Curriculum for Preschool. Washington: Teaching Strategies, 2013. 400 p.
36. **Erikson E.** Childhood and Society. New York: Norton, 1993. 368 p.
37. **Noddings N.** The Challenge to Care in Schools. New York: Teachers College Press, 2015. 256 p.

38. **Rogers C.** On Becoming a Person. Boston: Houghton Mifflin, 2004.
39. **Peterson C., Seligman M.** Character Strengths and Virtues. Oxford: Oxford University Press, 2004. 800 p.
40. **UNESCO.** Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. Paris: UNESCO Publishing, 2020. Режим доступа: <https://en.unesco.org/gem-report/>

Діагностичні методики визначення рівня вихованості толерантності в дітей старшого дошкільного віку (за матеріалами розділу 2)

1. Спостереження за дітьми у грі та спілкуванні

Критерій: поведінковий

Що досліджується: вміння співпрацювати, готовність допомагати, взаємодія з ровесниками, наявність або відсутність конфліктів.

Очікувані показники:

Високий рівень — активна співпраця, допомога іншим, конструктивні способи розв'язання конфліктів.

Середній рівень — співпраця епізодична, іноді потребує допомоги дорослого.

Низький рівень — конфліктність, уникання взаємодії або ізоляція.

Бланк спостереження:

ПІБ дитини: _____

Дата: _____

№	Показник	Прояви	Рівень (В/С/Н)
1	Участь у спільній грі	активно / іноді / уникає	
2	Готовність до співпраці	охоче / частково / не співпрацює	
3	Реакція на конфлікти	конструктивно / за допомогою дорослого / конфліктує	
4	Взаємодія з однолітками	позитивна / нейтральна / негативна	

2. Методика «Кольорові люди» (О. Єрмолова)

Критерій: емоційно-ціннісний

Що досліджується: емоційне ставлення дитини до ровесників; прийняття соціальної різноманітності; готовність до доброзичливої взаємодії.

Суть методики: Дитині пропонують вибрати кольори для зображення «людей» (однолітків). Колір, розмір, розміщення фігур розкривають емоційне ставлення дошкільника.

Очікувані показники:

Високий рівень — доброзичливі та яскраві кольори, позитивні характеристики.

Середній рівень — нейтральні кольори, стримане ставлення.

Низький рівень — темні, негативні кольори, уникання, відторгнення.

3. Ігрова ситуація «Допоможи другові»

Критерії: емоційно-ціннісний та поведінковий

Що досліджується: здатність до співпереживання; готовність допомогти; ініціативність у взаємодії.

Хід методики: Створюється проста змодельована ситуація, де одна дитина «потребує допомоги». Педагог спостерігає за реакцією.

Очікувані показники:

Високий рівень — самостійно пропонує допомогу.

Середній рівень — допомагає після звернення.

Низький рівень — байдужість або відмова.

4. Ситуації морального вибору

Критерії: когнітивний та емоційно-ціннісний

Що досліджується: здатність аналізувати моральні ситуації; уміння робити гуманістичний вибір; рівень емпатії.

Хід методики: Дитині пропонують короткі оповідання або казкові сюжети з моральною дилемою.

Педагог ставить запитання: Як би ти вчинив? Чому? Як відчувається герой?

Очікувані показники:

Високий рівень — усвідомлений вибір гуманного рішення.

Середній рівень — дитина вагається, потребує підказки.

Низький рівень — вибір егоїстичний або агресивний.

5. Бесіда «Я і мої друзі»

Критерій: когнітивний

Що досліджується: знання правил дружби; уявлення про толерантну поведінку; розуміння значення взаємоповаги.

Запитання приблизні: Хто такий справжній друг? Як треба поводитися з іншими дітьми? Що робити, якщо хтось тебе засмутив?

Очікувані показники:

Високий рівень — дитина чітко формулює моральні норми.

Середній рівень — знає частково, потребує уточнення.

Низький рівень — відсутність знань, егоцентризм.

ДОДАТОК Б

Добірка дитячих літературних творів для формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Добірка літературних творів була сформована відповідно до вікових особливостей старших дошкільників і завдань формувального етапу експерименту. До переліку увійшли казки та оповідання українських та зарубіжних авторів, що містять моральні ситуації, сприяють розвитку емпатії, поваги, доброзичливості, умінню приймати відмінності інших людей.

Література підібрана за принципами:

- гуманістичний зміст;
- яскраві приклади добрих учинків;
- наявність позитивних моделей поведінки;
- відсутність авторів, пов'язаних з РФ;
- відповідність темі толерантності.

№	Автор	Назва твору	Короткий зміст	Які якості формує
1	В. Сухомлинський	«Добре слово»	Дитина вчиться цінувати добре слово та його вплив на інших	доброта, чуйність, повага
2	В. Сухомлинський	«Сьома дочка»	Історія про милосердя, уміння допомагати ближнім	милосердя, емпатія
3	В. Сухомлинський	«Левеня і кицька»	Казка про дружбу, прийняття відмінностей	прийняття іншого, дружба

4	В. Сухомлинський	«Горобчик і голуб»	Приклад безкорисливої допомоги слабшому	допомога, доброзичливість
5	Г. Чубач	«Легко тому, хто робить добро»	Короткий вірш, який пояснює значення добрих учинків	доброта, моральність
6	О. Вишня	«Чухраїнці» (казковий гуморесковий фрагмент)	Формує розуміння взаємодовіри відповідальності у колективі	взаємодія, відповідальність
7	Брати Грімм	«Білосніжка і семеро гномів» (адаптація)	Прийняття та підтримка іншої істоти у біді	емпатія, підтримка
8	Г. Х. Андерсен	«Гидке Каченя»	Казка про прийняття себе та інших, цінність відмінностей	толерантність, самоприйняття
9	Г. Х. Андерсен	«Дюймовочка»	Героїня зустрічає різних істот та вчиться поважати їхній світ	повага, терпимість
10	Українська народна казка	«Кривенька качечка»	Прийняття і допомога істоті,	милосердя, прийняття

			яка відрізняється від інших	
11	Н. Забіла	«Про зайчика-стрибайчика»	Навчас поваги та доброго ставлення до друзів	дружелюбність, взаємоповага
12	І. Андрусак	«Стефа і Чакалка» (фрагменти)	Героїня вчиться розуміти інших, долати страхи та упередження	сміливість, прийняття
13	О. Дерманський	«Чудове Чудовисько»	Усміхнена історія про дружбу між «різними» істотами	толерантність, відкритість
14	Л. Дереш	«М'яке і пухнасте» (дитяча адаптація)	Ситуації вибору між добром і байдужістю	доброзичливість, чуйність
15	С. Коваль	«Звірята вчаться дружити»	Історії про взаємодопомогу у тваринному світі	співпраця, взаємопідтримка
16	А. Лотоцька	«Казки для серденька»	Сучасні добрі історії, що розвивають емпатію	емпатія, чуйність
17	О. Матійко	«Казки для дітей про добро»	Короткі повчальні історії	доброзичливість, моральність

18	Т. Березіна	«Котик, який хотів стати левом»	Формує повагу до унікальності кожної особистості	самоприйня ття, повага
----	-------------	--	--	---------------------------

Добірка літературних творів була сформована відповідно до вікових особливостей старших дошкільників і завдань формувального етапу експерименту. До переліку увійшли казки та оповідання українських та зарубіжних авторів, що містять моральні ситуації, сприяють розвитку емпатії, поваги, доброзичливості, умінню приймати відмінності інших людей.

Література підібрана за принципами:

- гуманістичний зміст;
- яскраві приклади добрих учинків;
- наявність позитивних моделей поведінки;
- відсутність авторів, пов'язаних з РФ;
- відповідність темі толерантності.

ДОДАТОК В

Система роботи з виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Система роботи була розроблена відповідно до результатів констатувального етапу та включає три послідовні етапи: підготовчий, організаційно-формувальний та корекційно-розвивальний.

Кожен етап спрямований на розвиток певних компонентів толерантності: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

На підготовчому етапі основною метою було формування початкових уявлень дітей про толерантність, моральні норми та правила взаємодії. Завданнями цього етапу стали актуалізація знань дошкільників про дружбу та правила поведінки, стимулювання інтересу до літературних творів та створення позитивного емоційного фону в групі. Робота здійснювалася через бесіди на теми «Хто такий друг?», «Чому важливо допомагати?», читання й обговорення коротких оповідань В. Сухомлинського, проведення дидактичних ігор на співпрацю, а також виконання вправ для розпізнавання емоцій за допомогою карток. На цьому етапі переважно розвивалися когнітивний та емоційно-ціннісний компоненти толерантності. У результаті діти почали розрізняти базові моральні норми й усвідомлювати значення доброзичливих учинків.

Організаційно-формувальний етап був спрямований на розвиток емпатії та формування практичних навичок толерантної поведінки засобами дитячої літератури. Завдання полягали в поглибленні знань дітей про моральні якості літературних героїв, розвитку здатності розуміти стан іншого, формуванні уміння робити моральний вибір та організованої співпраці в групі. Основними формами роботи стали читання й аналіз тематичних творів, розгляд моральних ситуацій, театралізація уривків із казок («Гидке каченя», «Добре слово»), проведення рольових ігор («Помиримся», «Допоможи другові», «Поділимося»), а також створення спільних творчих робіт, таких як «Коло

друзів» чи «Дерево добрих справ». Переважно формувалися емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Очікуваним результатом стало те, що діти почали демонструвати здатність співпереживати, співпрацювати й виявляти доброзичливість у щоденній діяльності.

Корекційно-розвивальний етап був спрямований на закріплення, уточнення та корекцію проявів толерантної поведінки. Завданням було подолання труднощів у взаємодії між дітьми, зміцнення навичок співробітництва та закріплення правил толерантного спілкування. Дітям пропонували моделювання конфліктних ситуацій і спільний пошук рішень, групові ігри, спрямовані на налагодження взаємодії, участь у колективних проєктах, повторне читання ключових літературних творів, а також індивідуальні бесіди з метою корекції поведінки. На цьому етапі посилювався розвиток поведінкового та емоційно-ціннісного компонентів толерантності. У результаті діти стали частіше проявляти гуманність, уникати конфліктів, мирно домовлятися та підтримувати одне одного під час спільної діяльності.

Короткий опис системи роботи

1. Підготовчий етап створює базу для подальшої роботи: діти знайомляться з поняттями дружби, поваги, доброти, вчаться визначати емоції.

2. Організаційно-формувальний етап є основним: діти глибоко аналізують поведінку літературних персонажів, порівнюють себе з героями, беруть участь у рольових і театральних іграх, що формують емпатію та співпрацю.

3. Корекційно-розвивальний етап спрямований на закріплення поведінкових навичок: діти вчаться розв'язувати конфлікти, підтримувати одне одного, застосовувати на практиці правила толерантності.

Система роботи забезпечує комплексний вплив на когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, що сприяє сталому підвищенню рівня толерантності у дошкільників.

ДОДАТОК Г**Конспекти занять, використані у формувальному етапі експерименту
Заняття №1 (читання + моральна бесіда)**

Тема: Добре слово

За твором: В. Сухомлинський «Добре слово»

Мета:

- учити дітей розуміти значення доброго слова;
- розвивати емпатію, вміння підтримати іншого;
- формувати уявлення про толерантність у спілкуванні.

Матеріал: текст твору, картки «емоції», картки з прикладами добрих слів.

Хід заняття**1. Організаційний момент**

Педагог пропонує дітям пригадати, які слова роблять їх радісними. Діти називають приклади.

2. Читання твору В. Сухомлинського «Добре слово»

Спокійне виразне читання.

3. Обговорення

Запитання:

1. Чому герою стало легше після доброго слова?
2. Які почуття відчував він спочатку, а які — після розмови?
3. Чи можемо ми допомогти іншим словами?

4. Вправа «Я скажу тобі добре слово»

Діти по черзі звертаються одне до одного з добрими словами.

Мета — розвиток позитивних емоційно-ціннісних реакцій.

5. Гра «Впізнай емоцію»

Діти показують емоцію з картки, інші вгадують.

6. Підсумок

Педагог: «Добре слово — це маленький подарунок. Воно нічого не коштує, але робить людей щасливими».

Очікуваний результат: розвиток емоційно-ціннісного компонента толерантності.

Заняття №2 (рольова гра + аналіз поведінки)

Тема: Якщо друг у біді

Методика: рольова гра «Допоможи другові»

Мета:

- формувати готовність допомогти іншому;
- розвивати вміння оцінювати моральну ситуацію;
- тренувати конструктивну поведінку у взаємодії.

Матеріал: ляльки, м'які іграшки, предмети для створення ситуації.

Хід заняття

1. Вступне обговорення

Педагог показує картинку: дитина засмутилася, бо впала її іграшка.

Запитує:

- Що сталося?
- Що може зробити друг?

2. Рольова гра «Допоможи другові»

Варіанти ситуацій:

- у друга впала іграшка;

- друг засмутився;
- двоє дітей не можуть поділити кубики;
- дитина новенька в групі.

Діти розігрують ситуації у парах.

3. Аналіз поведінки

Педагог ставить запитання:

- Що відчував герой?
- Як ти допоміг?
- Чому саме так?

(Це елемент методики «моральний вибір».)

4. Вправа «Міст дружби»

Діти об'єднують руки і проходять «місцем дружби» по колу — символізує взаємопідтримку.

5. Підсумок

Педагог: «Добрий друг — той, хто не боїться допомогти. Це і є толерантність у дії».

Очікуваний результат: розвиток поведінкового та емоційно-ціннісного компонентів.

Заняття №3 (театралізація + творчість)

Тема: Кожен має право бути іншим

За твором: Г.-Х. Андерсен «Гидке Каченя» (адаптована версія)

Мета:

- формувати прийняття відмінностей інших людей;

– розвивати емпатію, здатність розуміти почуття героя;

– виховувати толерантне ставлення до «інакшості».

Матеріал: маски каченяти, качок, лебедів; картки «Моє почуття»; великий ватман для «Дерева добрих справ».

Хід заняття

1. Бесіда-передмова

Педагог: «Чи всі люди однакові? Чи буває так, що хтось відрізняється від нас?»

2. Читання фрагмента казки «Гидке Каченя»

Уривок про те, як каченя не приймали інші.

3. Емоційна пауза «Як почувається каченя?»

Діти обирають картку з емоціями: сум, страх, образа, надія.

4. Театралізація епізоду

Діти перевдягаються у ролі «каченяти» та «інших пташок».

Педагог спостерігає реакції — це підсилює емпатію через проживання ролі.

5. Колективна творча робота «Дерево добрих справ»

Діти приклеюють «листочки» з написами:

– «Підтримай іншого»

– «Не смійся з відмінностей»

– «Поступись у грі»

– «Запроси гратися»

тощо.

6. Підсумок

Педагог: «Толерантність — це коли ми поважаємо інших, навіть якщо вони не такі, як ми».

Очікуваний результат: розвиток емоційно-ціннісного та когнітивного компонентів.

ДОДАТОК Д

Матеріали для роботи з батьками з формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Робота з батьками була спрямована на підвищення їхньої педагогічної компетентності та створення єдиного виховного простору «ЗДО – родина».

Інформаційний лист для батьків «Толерантність починається вдома»

Шановні батьки!

Толерантність — це не лише вміння домовлятися чи не конфліктувати.

Це здатність приймати іншого, поважати почуття, думку та особливості кожної людини.

У старшому дошкільному віці особливо важливо:

- пояснювати дитині різницю між доброзичливістю та агресією;
- навчати співчуття та допомоги;
- підтримувати дружні стосунки;
- показувати приклад поваги до всіх людей.

Як допомогти дитині стати толерантною?

1. Говоріть з дитиною про почуття («Що ти зараз відчуваєш?»).
2. Показуйте, як правильно реагувати на конфлікти.
3. Не засуджуйте зовнішні чи поведінкові відмінності інших.
4. Читайте добрі казки й обговорюйте їх.
5. Заохочуйте допомагати іншим.

Пам'ятайте: діти вчать толерантності насамперед у сім'ї.

Пам'ятка для батьків «10 щоденних кроків до виховання толерантної дитини»

1. Будьте прикладом ввічливості.
2. Пояснюйте, що всі люди різні — і це добре.
3. Учіть дитину говорити «будь ласка», «дякую», «вибач».
4. Підтримуйте мирне розв'язання конфліктів.

5. Розвивайте емпатію через обговорення почуттів.
6. Створюйте ситуації, де дитина може допомагати іншим.
7. Говоріть про дружбу, доброту, взаємоповагу.
8. Не знецінюйте проблеми дитини.
9. Хваліть за прояви чуйності.
10. Читайте казки морального змісту.

Матеріали батьківських зборів

Тема: «Формування толерантності у старших дошкільників засобами літератури»

Питання для обговорення:

1. Які труднощі у спілкуванні найчастіше виникають у дітей?
2. Чому важливо навчати дітей емпатії?
3. Як література допомагає вихованню гуманної поведінки?
4. Які сімейні традиції сприяють розвитку доброти?

Міні-анкета для батьків:

1. Як часто ви читаєте з дитиною?
2. Чи обговорюєте поведінку героїв?
3. Як дитина реагує на конфлікти?
4. Чи потребуєте порад у питаннях морального виховання?

Пам'ятка для домашнього читання

Літературні твори, рекомендовані для читання всією сім'єю

- В. Сухомлинський – «Добре слово», «Сьома дочка», «Левеня і кицька».
- Г.-Х. Андерсен – «Гидке Каченя».
- Українські народні казки – «Кривенька качечка», «Рукавичка».
- О. Дерманський – «Чудове чудовисько».
- І. Андрусак – «Стефа і Чакалка» (фрагменти).

ДОДАТОК Е**Дидактичні матеріали та візуальні засоби, використані у формульальному етапі**

Усі матеріали були спрямовані на розвиток емпатії, морального вибору, розуміння емоцій та підтримку дружньої взаємодії.

Картки «Емоції»

Використовувалися для:

- визначення емоцій героя;
- розвитку емоційного інтелекту;
- створення ситуацій морального вибору.

Перелік карток:

- радість
- сум
- страх
- злість
- здивування
- сором
- образа
- спокій
- турбота

Дидактичні картки «Як вчинити правильно?»**Приклади ситуацій:**

1. Друг впустив іграшку й плаче.
2. Дитина новенька й стоїть осторонь.
3. Двоє дітей хочуть одну книгу.
4. Хтось когось випадково штовхнув.
5. Хтось не хоче гратися з дитиною, бо вона «не така».

Кожна картка містила дві моделі поведінки:

- толерантну;
- нетолерантну.

Діти обирали правильний варіант і пояснювали свій вибір.

Сюжетні картинки для обговорення

Тематика:

- «Допомога у різних ситуаціях»
- «Друзі граються разом»
- «Мирне вирішення конфлікту»
- «Усі різні — усі рівні»
- «Коли хтось потребує підтримки»

Використовувалися для інсценування, бесід, вправи «Що відчуває герой?».

Картки для театралізації

За творами:

- «Гидке Каченя» (маски каченяти, качок, лебедів);
- «Добре слово»;
- «Рукавичка» (образи тварин);
- «Левеня і кицька».

Кожна маска слугувала для проживання ролі — розвитку емпатії й розуміння стану інших.

Комплект дидактичних ігор

1. «Допоможи другові»

(Побудована на рольовому моделюванні ситуацій)

2. «Коло друзів»

Діти передають м'яч і називають добрі вчинки.

3. «Кому потрібна допомога?»

Картки з різними персонажами, діти визначають, хто потребує підтримки.

4. «Добрий – недобрий вчинок»

Сортування карток із зображеннями ситуацій.

5. «Чарівні слова»

Вправи на ввічливість і повагу.

Творчі матеріали для колективної роботи

«Дерево добрих справ»

Матеріали:

- ватман;
- кольорові листочки у формі сердець, долоньок;
- наклейки;
- фломастери.

Діти на кожному листочку писали або малювали добрий вчинок, який вони зробили.

Візуальні правила «Ми — добрі та уважні»

Плакат із правилами групи:

1. Допомагаємо одне одному.
2. Не сміємося з відмінностей.
3. Говоримо лагідно.
4. Вирішуємо конфлікти словами.
5. Вміємо чекати черги.
6. Запрошуємо інших до гри.
7. Поважаємо думку друга.

ДОДАТОК Є

Додаткові форми роботи з батьками

1. Бесіда з батьками

Тема: «Як виховувати толерантність у сім'ї»

Мета: підвищити педагогічну обізнаність батьків, сформувати розуміння ролі сімейного виховання в розвитку емпатії й доброзичливості у дітей.

Питання для бесіди:

1. Чому толерантність є важливою навичкою у сучасному світі?
2. Які прояви нетолерантності зустрічаються у дітей?
3. Як сімейні традиції впливають на дитячу поведінку?
4. Як реагувати на конфлікти між дітьми?
5. Які літературні твори варто читати з дітьми вдома?

Рекомендації для батьків:

- уникати емоційних оцінок особистості («ти поганий»), замінюючи їх оцінкою дій («твій вчинок може засмутити друга»);
- показувати приклад спокійного вирішення конфліктів;
- підтримувати позитивні емоції дитини;
- говорити про відмінності між людьми як про щось природне.

2. Консультація для батьків

Тема: «Розвиток емпатії у дітей 5–6 років»

Мета: ознайомити батьків із розвитком емоційної сфери дитини, навчити способам розвитку емпатії у повсякденному житті.

Основні положення консультації:

- Емпатія формується у сім'ї через наслідування.
- Розмова про емоції — обов'язкова частина емоційного розвитку.
- Підтримка набагато ефективніша, ніж покарання.

Рекомендації:

1. Використовуйте фрази:
  - «Я бачу, що ти засмутився...»
  - «Як ти думаєш, що зараз відчуває твій друг?»
2. Читайте казки з моральним змістом і обговорюйте вчинки героїв.
3. Не висміюйте страхи чи переживання дитини.
4. Заохочуйте допомогу іншим — навіть найменшу.

3. Пам'ятка для батьків

«Як навчити дитину мирно вирішувати конфлікти»

1. Завжди вислуховуйте дитину.
2. Не дозволяйте застосовувати фізичну силу чи образи.
3. Учть дитину висловлювати свої почуття словами.
4. Пропонуйте конструктивні рішення:
  - помінятися іграшками;
  - погратися разом;
  - запросити іншого до діалогу;
  - зробити паузу.
5. Покажіть, що вибачатися — це нормально.
6. Підкреслюйте важливість взаємоповаги.

4. Анкета для батьків

«Толерантність у моєї дитини»

Мета: виявити рівень підтримки родини у формуванні толерантних взаємин.

Запитання анкети:

1. Як часто ваша дитина грається з іншими дітьми вдома чи на майданчику?
2. Чи вмє дитина ділитися іграшками?

3. Як реагує на незнайомих чи «не таких» дітей?
4. Як ви зазвичай вирішуєте конфлікти у сім'ї?
5. Які цінності ви прагнете передати дитині?
6. Чи обговорюєте ви з дитиною вчинки літературних героїв?
7. Чи маєте потребу в педагогічних порадах з виховання моральності?

5. Інформаційний бюлетень для батьків

Тема: «Толерантність — основа дружби»

Ключові тези бюлетеня:

- Толерантність — це вміння приймати інших такими, якими вони є.
- Дитина вчиться повазі, коли бачить її в сім'ї.
- Література допомагає дитині розуміти почуття героїв і формує правильні моделі поведінки.
- Кожна дитина має право на власну думку й емоції.

Що можуть зробити батьки вже сьогодні?

- обійняти дитину, якщо вона засмучена;
- пояснити, що всі діти унікальні;
- похвалити за добрий вчинок;
- разом створити «Список добрих справ».

6. Міні-тренінг для батьків

«Розуміння почуттів дитини»

Мета: навчити батьків правильно реагувати на дитячі емоції, що формує у дітей емпатію.

Структура:

1. Вступна вправа «Емоційне дзеркало»

Батьки в парах повторюють емоції одне одного.

2. Міні-лекція:

- чому емоції — це норма;
- як емоційна підтримка впливає на поведінку дитини.

3. Практика:

Аналіз ситуацій: «Дитину образили», «Дитина втомлена», «Дитина злиться».

4. Поради психолога/педагога:

- Приймати емоцію.
- Допомогти назвати її.
- Пояснити, що робити далі.

7. Сімейне завдання

«Тиждень добрих справ»

Мета: створити єдність сім'ї та групи в напрямі взаємодопомоги.

Сім'я отримує перелік простих завдань:

- сказати 3 добрі слова членам сім'ї;
- допомогти на кухні;
- намалювати листівку другові;
- прибрати іграшки разом з молодшим братом/сестрою;
- запросити когось до гри на майданчику.

Наприкінці тижня діти презентують свої «добрі справи» у групі.

8. Пам'ятка батькам

«Як говорити з дітьми про різноманітність людей»

1. Уникайте фраз «не дивись», «не запитуй» — дитина має право на цікавість.
2. Відповідайте просто і доброзичливо: «Люди різні, але це нормально».
3. Не допускайте ярликів.
4. Формуйте повагу через приклади з літератури.
5. Навчайте дитину бачити в іншому — друга, а не суперника.

9. Наглядова пам'ятка в куточку для батьків

«Наші правила толерантної групи»

1. Ми поважаємо всіх дітей.
2. Ми пояснюємо дитині її емоції.
3. Ми не кричимо і не принижуємо.
4. Ми говоримо добрі слова.
5. Ми допомагаємо одне одному.
6. Ми підтримуємо дружбу поза садочком.

ДОДАТОК Ж

Анкета для батьків «Оцінювання проявів толерантності дитини у домашньому середовищі»

Мета анкети: визначити особливості взаємодії дитини з членами сім'ї та однолітками, з'ясувати рівень сформованості толерантних якостей у побутових та емоційних ситуаціях.

Просимо Вас чесно відповісти на запитання. Анкета є анонімною.

Позначте відповідь, яка найбільше відповідає поведінці Вашої дитини.

Анкета для заповнення

1. Як Ваша дитина реагує на те, що хтось інший має іншу думку?

- Спокійно, готова вислухати
- Частково приймає, може сперечатися
- Різко не погоджується, ображається

2. Чи вміє Ваша дитина ділитися іграшками вдома чи на вулиці?

- Завжди ділиться охоче
- Ділиться вибірково
- Не хоче ділитися, виникають конфлікти

3. Як дитина поводить себе, коли хтось плаче або засмучений?

- Підходить, питає, що сталося, намагається допомогти
- Іноді співчуває, але не завжди розуміє, що робити
- Ігнорує або не помічає

4. Як Ваша дитина ставиться до дітей, які чимось «відрізняються» (зовнішність, мовлення, поведінка)?

- Приймає, ставиться доброзичливо
- Ставиться нейтрально
- Уникає або висміює

5. Чи вміє дитина мирно вирішувати конфлікти?

- Зазвичай домовляється без втручання дорослого
- Потребує підказки
- Часто реагує сльозами, криком або агресією

6. Як дитина реагує на потребу почекати свою чергу?

- Спокійно чекає
- Час від часу нервує
- Не може чекати, наполягає на першості

7. Чи використовує дитина «чарівні слова» (будь ласка, дякую, вибач)?

- Постійно
- Іноді
- Дуже рідко

8. Чи схильна Ваша дитина допомагати членам родини?

- Завжди готова допомогти
- Допомагає, коли попросити
- Уникає завдань, не виявляє ініціативи

9. Як дитина реагує на зауваження?

- Спокійно, готова виправитись
- Ображається, але слухає
- Різко реагує, злиться

10. Чи обговорюєте ви вдома вчинки героїв книжок чи мультфільмів?

- Так, регулярно
- Іноді

- Ні, не обговорюємо

Підсумкове запитання

11. Як Ви оцінюєте загальну доброзичливість і чуйність Вашої дитини?

- Висока
- Середня
- Низька

Пам'ятка для інтерпретації (для педагога)

- Переважно варіанти 1 — високий рівень толерантності.
- Переважно варіанти 2 — середній рівень.
- Переважно варіанти 3 — низький рівень, потрібна корекційна робота.

КРИТЕРІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ОЦІНЮВАННЯ АНКЕТИ

«Оцінювання проявів толерантності дитини у домашньому середовищі»

Анкета містить 11 запитань, кожне з яких має три варіанти відповіді.

Для визначення рівня толерантності застосовується бальна система:

- Варіант 1 — 3 бали (високий рівень проявів)
- Варіант 2 — 2 бали (середній рівень проявів)
- Варіант 3 — 1 бал (низький рівень проявів)

Максимальна кількість балів: 33

Мінімальна: 11

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Оцінювання проводиться за трьома компонентами толерантності (як у твоїй роботі):

1. Когнітивний компонент

Розуміння правил взаємодії, адекватність оцінки ситуацій, реакція на зауваження.

Оцінюється за відповідями на запитання: 1, 5, 9, 10.

Високий рівень: 10–12 балів

Середній рівень: 7–9 балів

Низький рівень: 4–6 балів

2. Емоційно-ціннісний компонент

Емпатія, ставлення до «інакшості», реакція на почуття інших.

Оцінюється за відповідями на запитання: 3, 4, 11.

Високий рівень: 8–9 балів

Середній рівень: 6–7 балів

Низький рівень: 3–5 балів

3. Поведінковий компонент

Фактичні дії дитини: вміння допомагати, ділитися, мирно вирішувати конфлікти.

Оцінюється за відповідями на запитання: 2, 6, 7, 8.

Високий рівень: 10–12 балів

Середній рівень: 7–9 балів

Низький рівень: 4–6 балів

ЗАГАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ (сума всіх балів)

Високий рівень (26–33 бали)

Дитина:

- регулярно проявляє доброзичливість;
- співчуває й підтримує інших;
- приймає дітей з відмінностями;
- здебільшого самостійно вирішує конфлікти;

- уміє чекати, вибачатися, допомагати.

Прояви толерантності стабільні та усвідомлені.

Середній рівень (19–25 балів)

Дитина:

- здебільшого поводить себе доброзичливо;
- може проявляти емпатію, але не завжди;
- іноді потребує підказки дорослого в конфліктних ситуаціях;
- у складних ситуаціях реагує емоційно, але здатна до самоконтролю.

Поведінка нестійка, потребує підтримки.

Низький рівень (11–18 балів)

Дитина:

- має труднощі у взаємодії з однолітками;
- не завжди розуміє почуття інших;
- часто конфліктує, не ділиться іграшками;
- негативно реагує на зауваження;
- погано витримує чергу;
- може уникає «не таких» дітей.

Потребує системної педагогічної та сімейної роботи.

ДОДАТОК 3

Створення позитивного мікроклімату в групі як умова формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку

Мета: забезпечити сприятливу емоційно-психологічну атмосферу в групі, яка сприяє розвитку доброзичливих взаємин, взаємоповаги, співпраці та емпатії між дітьми.

1. Основні принципи створення толерантного мікроклімату

1. Прийняття кожної дитини

Вихователь демонструє відкритість, доброзичливість, безумовне прийняття незалежно від темпераменту, поведінки, розвитку чи особливостей дітей.

2. Повага до індивідуальності

Підкреслюється право кожної дитини на власну думку, темп, почуття та спосіб самовираження.

3. Постійний діалог і співпраця

У групі підтримується культура спілкування: діти вчаться слухати одне одного, говорити спокійно, пояснювати свої переживання.

4. Нульова толерантність до агресії, знецінення та приниження

Будь-які прояви образ чи насмішок м'яко, але послідовно коригуються.

5. Позитивне підкріплення правильних моделей поведінки

Педагог відзначає добрі вчинки дітей, підтримує прояви чуйності та взаємодопомоги.

2. Прийоми і методи формування позитивного мікроклімату

1. Ранкове коло «Вітаємося по-доброму»

Діти по черзі вітаються одне з одним, бажають гарного дня, обирають спосіб привітання (усмішка, дотик долонь, «привіт-хвилька»).

2. «Куточок емоцій»

Діти обирають картку, яка відповідає їхньому настрою, і за бажанням пояснюють свій емоційний стан.

Це формує емоційний інтелект, відкритість та прийняття.

3. «Правила доброзичливої групи» (візуальні піктограми)

На видному місці розміщено правила:

- допомагаємо один одному;
- говоримо спокійно;
- не сміємося з інших;
- ділимося іграшками;
- запрошуємо до гри;
- вирішуємо конфлікти словами.

4. «Крісло примирення»

Особливе місце, де двоє дітей сідають, коли виник конфлікт:

кожна дитина говорить, що відчувала, а вихователь допомагає знайти шлях до примирення.

5. Спільні групові проєкти

«Книга добрих справ», «Наш дружній садочок», «Сонечко доброти».

Це створює атмосферу єдності, взаємної відповідальності.

6. «Хвилинка доброти»

Короткі вправи протягом дня:

- обійми друга;
- скажи добрі слова сусідові;
- допоможи тому, хто зараз цього потребує.

7. Партнерські ігри

Ігри, де важливий не результат, а взаємодія (паровозики, командні пазли, «побудуй міст разом»).

3. Організація простору для розвитку толерантності

• Зони спільної діяльності (куточок будівництва, творчості, рольових ігор) сприяють взаємодопомозі.

- Іграшки для роботи в парах або групах: настільні ігри, конструктори, мозаїки.

- Куточок спокою — м'який килимок, подушечки, книги для релаксації та емоційного «перезавантаження».

- Куточок літератури зі спеціальною добіркою творів для виховання емпатії та доброти.

4. Роль вихователя у створенні толерантного мікроклімату

Вихователь виконує роль:

- модератора — організовує доброзичливе середовище;
- прикладу — демонструє толерантність у спілкуванні;
- партнера — взаємодіє з дітьми на засадах поваги;
- консультанта — допомагає вивести емоції та знайти рішення;
- аналітика — відстежує стосунки в групі та коригує проблемні ситуації.

5. Очікувані результати створення позитивного мікроклімату

У дітей:

- формується стабільне відчуття психологічної безпеки;
- зникають або зменшуються конфлікти;
- підвищується рівень емпатії, взаємоповаги та співпраці;
- виникає позитивний досвід дружби та взаємодії;
- закріплюються навички толерантної поведінки.

У групі:

- панує емоційно комфортна атмосфера;
- створюється єдиний ціннісний простір;
- діти стають більш відкритими, активними, доброзичливими;
- зростає ефективність роботи над формуванням толерантності.

ДОДАТОК И**Пам'ятка для вихователів «Алгоритми реагування на конфлікти між дітьми старшого дошкільного віку»**

Пам'ятка розроблена з метою забезпечення педагогами ефективних, послідовних та ненасильницьких способів реагування на конфлікти між дітьми у процесі формування толерантності.

1. Загальні принципи роботи вихователя під час конфлікту

1. Спокій і нейтральність — педагог не стає на чийсь бік.
2. Прийняття емоцій усіх учасників — «Ти засмутився», «Я бачу, тобі прикро».
3. Відсутність звинувачень — оцінюємо не дитину, а її дію.
4. Навчання, а не покарання — конфлікт розглядається як можливість навчити дітей нових стратегій взаємодії.
5. Повільність і послідовність — дитині потрібен час, щоб заспокоїтися та висловитися.
6. Повагу до обох сторін — кожна дитина має право пояснити свою позицію.

2. Алгоритм №1 «Спокійне втручання вихователя»**1. Зупини конфлікт**

Спокійно підійди, опустися до рівня дітей, скажи:

«Зупиняємося. Я хочу почути вас обох».

2. Допоможи дітям назвати емоції

– «Я бачу, що ти злишся...»

– «Ти засмучений, бо...»

3. Дай можливість кожному висловитись

Формула:

«Я розповім, що сталося...»

Інша дитина не перебиває.

4. Переформулюй нейтрально

«Ти хотів гратися першим, а ти — не ділитися іграшкою».

5. Запропонуй дітям знайти рішення

Питання:

– «Як ми можемо вчинити, щоб усім було добре?»

– «Які варіанти у нас є?»

6. Підтримай вибір дітей

«Добре, спробуємо так. Я поруч, якщо знадобиться допомога».

3. Алгоритм №2 «Крісло примирення» (мирова зона)

1. Дві дитини сідають у спеціально відведене місце.

2. Кожна по черзі говорить:

– «Я засмутився, тому що...»

– «Я хотів...»

3. Вихователь допомагає знайти спільне:

«Ви обоє хочете гратися».

4. Запропонувати варіанти дій:

– по черзі;

– грати разом;

– обрати іншу гру;

– обмінятися іграшками.

5. Закінчити словами:

«Ми друзі. Ми домовилися».

4. Алгоритм №3 «Якщо дитина плаче або замкнулася»

1. Заспокоїти через емоційне віддзеркалення:

«Я бачу, тобі зараз важко».

2. Не змушувати пояснювати одразу.

Дати дитині час 1–3 хвилини.

3. Запропонувати висловити емоцію:

– обрати картку емоцій;

– показати жестом;

– сказати: «Я злюсь/сумую».

4. Коли дитина готова, м'яко з'ясувати ситуацію:

«Що сталося?»

5. Після цього перейти до алгоритму пошуку рішення (як у №1).

5. Алгоритм №4 «Розв'язання конфліктів у грі»

1. Зіставлення позицій

«Ти хочеш цю машину, а ти — щоб її не забирали».

2. Прояснення потреб

– «Я хочу грати сам».

– «Я хочу бути разом».

3. Підбір правильних фраз

– «Можемо гратися по черзі».

– «Запроси друга: Хочеш зі мною будувати?»

4. Укладання маленької угоди

Разом формують правило:

«Спочатку граю я 3 хвилини, потім ти».

5. Педагог слідкує за виконанням, але не втручається надмірно.

6. Алгоритм №5 «Конфлікт у великій групі»

1. Назвати ситуацію нейтрально:

«У нас виникли труднощі у грі».

2. Зупинити підвищені емоції (дихальна пауза «Кульбабка» або «Повільна хмаринка»).

3. Дати кожному можливість сказати 1 речення:

– «Я хочу...»

– «Мені не подобається...»

4. Запропонувати групове рішення:

- змінити правила гри;
- створити команду;
- вибрати нового ведучого;
- змінити діяльність.

5. Підсумок:

«Ми знайшли рішення, бо слухали одне одного».

7. Заборонені реакції вихователя (короткий список)

- X** крик, погрози
- X** порівняння дітей між собою
- X** ярлики («небезпечний», «поганий», «задирака»)
- X** ігнорування емоцій
- X** публічне покарання

8. Підкріплення толерантної поведінки

Вихователь використовує короткі підсилювальні фрази:

- «Ти добре вислухав друга»
- «Мені подобається, як ви домовилися»
- «Це був добрий вибір»
- «Молодець, що поділився»
- «Ти допоміг — це дуже важливо»

Такі слова формують впевненість + позитивну самооцінку + бажання співпрацювати.

Очікуваний результат

Завдяки дотриманню цих алгоритмів у дітей формується:

- навичка мирного розв'язання суперечок;
- уміння слухати й бути почутими;

- повага до позиції іншого;
- емоційний самоконтроль;
- підвищений рівень толерантності в групі